

परिच्छेद-एक

परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि

पौडेल र अधिकारी, (२०६८) ले शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा भन्ने पुस्तक अनुसार, सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणहरु भन्नाले शिक्षण पेशा अपनाउँदा कुन-कुन भएको हुनुपर्दछ भन्ने कुराको जानकारी सम्भन्नु पर्दछ । सबभन्दा पहिले शिक्षकमा विषयवस्तुको ज्ञान पयाएत्त मात्रामा हुनुपर्दछ । किनभने विद्यार्थीहरुलाई शिक्षण गर्ने बेलामा कुनै जिज्ञासाहरु समयमा नै पुरा हुने हो भन्ने विद्यार्थीहरु भन उत्सुक हुन्छन् । शिक्षण गर्दा खेरी कुशलता पूर्वक शिक्षण गर्नुपर्छ । शिक्षण गर्ने बेलामा के पछि के सिक्ने हो भन्ने कुराको पनि ज्ञान हुनुपर्दछ । बालबालिकाहरुलाई सबभन्दा पहिला अवलोकन गर्नुपर्दछ । किनभने हरेक समयमा विद्यार्थीहरु पढेर सिक्न नै हाल्ने अवस्थामा हुँदा, त्यतिखेर पढाएको उद्देश्य परिपूर्ति हुन सक्दैन । त्यसकारण बाल मनोविज्ञानको जानकारी हुनुपर्दछ । त्यसैगरी विद्यार्थीहरुलाई शिक्षण गर्दा कुन विधि अपनाउँदा विद्यार्थी सजिलैसंग बुझ्न सकिन्छ, त्यहि विधि प्रयोग गर्नु पर्दछ । त्यसकारण शिक्षण विधिको बारेमा जानकारी हुनु आवश्यक छ । साथै उद्देश्य अनुसारको स्थानीय शैक्षिक सामग्री प्रयोग गर्नु पर्दछ । उद्देश्य अनुसारको विधिहरु सामग्रीहरु प्रयोग गर्न र खोज तलास गरी प्रयोगमा ल्याउन सक्नुपर्दछ । शिक्षक जहिले पनि नयाँ-नयाँ कुराहरु खोजी गर्न जिज्ञासु हुनुपर्दछन् र अध्ययनशील हुनुपर्दछन् । साथै आफ्नो पेशाप्रति निष्ठावान र लगनशील भएको हुनुपर्दछ ।

माथि उल्लेखित शिक्षकका पेशागत गुणहरुलाई यसरी बुदांगत रुपमा देखाइएको छ

-) विषयवस्तुमा पर्याप्त ज्ञान
-) शिक्षणमा कुशलता
-) सिकाइ प्रक्रियाको ज्ञान
-) शिक्षण विधि र शिक्षण सामग्रीको ज्ञान
-) शिक्षा पद्धतिको ज्ञान
-) प्रयोग र अनुसन्धानमा दक्षता
-) जिज्ञासु र अध्ययनशीलता
-) पेशाप्रति निष्ठावान र लगनशीलता

“प्रारम्भिक बालविकास नै मानव समाजको जग हो” । जग सबल र दरिलो भए मात्र मानवको सर्वाङ्गिक विकास हुन सक्छ । समाज, घरपरिवार बालबालिकाको पहिलो पाठशाला हो । बालबालिकाहरुको सिकाइ गर्भबाट सुरु हुन्छ, त्यसैले भविष्यका कर्णधार बालबालिकाहरुको निम्ति उत्प्रेरणामूलक वातावरण तयार गरी उनीहरुको चौतर्फी विकास एवम् हेरचाह, स्याहार परिवारबाट मात्र हुन सकेको छैन । असल वातावरणको कमीले गर्दा मानवको विकासमा अवरोधहरु देखिन्छ । घरपरिवार, समुदाय, संघसंस्थाहरुको पहलबाट बालबालिकाहरुलाई

प्रारम्भिक बालबालिकासहस्रको अवसर बालबालिकास केन्द्रहरूको माध्यमबाट प्रदान गर्ने गरेको पाइन्छ । (पोखरेल २०६५)

पूर्वप्राथमिक विद्यालयको सुरुवात युरोपमा औद्योगिक क्रान्तिको समयमा भयो । औद्योगिक क्रान्तिले गर्दा कामदारहरूको माग अध्यधिक बढ्यो । पुरुष कामदारले मात्र नपुगेपछि महिलाहरूले पनि कारखानामा काम पाए । पुरानो सामाजिक संरचनामा परिवर्तन भयो । संयुक्त परिवार प्रथा विस्तारै विलिन भयो । औद्योगिक क्रान्ति पछि संयुक्त परिवारहरूमा बालबालिकाको हेरचाह परिवारका अन्य सदस्यहरूले गर्नु परे हेरचाह गर्ने मान्छेको अभाव खट्कियो । त्यसैले रबर्ट ओवेनले सन् १८१६ मा स्कटल्याण्डको न्यूल्यानमार्कमा कारखानामा काम गर्ने महिलाका बालबालिकाहरूका लागि शिशु स्कूलको सुरुवात गरे । १८१९ मा स्यामुयल वाइल्डस्पीनले लन्डनमा र १८२८ मा थेरेसा बुन्सजिकले हङ्गेरीको बुडामा यस्तै शिशु कक्षा 'एन्जेल गार्डेन' खोले । सन् १८३७ मा फ्रोबेलले 'प्ले एण्ड एक्टिभिटी इन्टिच्युट' को स्थापना गरे । सन् १८४० मा त्यहि संस्थाको नाम परिवर्तन गरी किण्डरगार्टेन राखे । फ्रोबेलद्वारा प्रशिक्षित महिलाहरूले युरोपका विभिन्न शहर तथा विश्वका अन्य मुलुकहरूमा 'किण्डर गार्डेन' को विस्तार र विकासमा योगदान गरे । (शिक्षक मासिक, २०६८)

सन् २००० मा सेनेगलको राजधानी डकारमा आयोजना भएको सम्मेलनले सबैका लागि शिक्षा कार्यक्रमलाई एक अभियानको रूपमा लियो । नेपाल पनि यस अभियानमा आफ्ना अठोट र प्रतिबद्धताका साथ लागेको छ । सन् २०१५ सम्ममा ७४ हजार बालबालिकास स्थापना गर्ने लक्ष्य छ । यो कार्यक्रम दुई तरिकाले सञ्चालन गरिएको छ । विद्यालयमा आधारित पूर्व प्राथमिक शिशु कक्षा र समुदायमा आधारित प्रारम्भिक बालबालिकास शिशु केन्द्रहरू हालसम्म करिब २७००० बालबालिकास केन्द्रहरू स्थापना भइसकेका छन् । (अधिकारी, २०६८)

सबैको लागि शिक्षा सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा रहेको शिक्षा तथा संस्कृति सम्बन्धी मौलिक हक सन् १९४८ को संयुक्त राष्ट्र संघको मानवअधिकार सम्बन्धी घोषणापत्र सन् १९८९ मा पारित बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, थाइल्याण्डको जोमटिनमा सम्पन्न सेनेगल डकारको विश्व शिक्षा मञ्चको बैठक तथा सहस्राब्दी विकास लक्ष्य समेत महत्वपूर्ण घटनाको रूपमा रहेका छन् । आधारभूत शिक्षा निःशुल्क र अनिवार्य हुनुपर्ने भनी प्रतिबद्धता जाहेर भएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघको विश्व शिक्षा मञ्चको सन् २००० मा शिक्षाको विश्वव्यापी लक्ष्य प्राप्त गर्न पैसा होइन राजनैतिक इच्छाशक्ति चाहिन्छ, र यसको लागि मूलरूपमा सबै सामाजिक समुहलाई परिचालन गर्नुपर्दछ भनेर शैक्षिक लक्ष्य प्राप्तिका लागि सामाजिक सहकार्यको उदघोष भएको थियो । (अधिकारी, २०६२)

हाल नेपालमा यस्ता संस्थाहरू शिशु स्याहार, पूर्व प्रा.वि., शिशु कक्षा, बालबालिकास, प्रारम्भिक बालबालिकास आदि विभिन्न नामले चिनिन्छन् । यिनमा मन्टेसरी, किण्डर गार्टेन, लगायत अन्य प्रचलित शिक्षण विधिहरूको पनि प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ । मनोवैज्ञानिकहरूले मानिसको २ देखि ६ वर्षको उमेर अवधिलाई पूर्व वाल्यावस्था भनेका छन् । शिक्षाविदहरू यसलाई विद्यालय प्रवेश पूर्वको अवस्थाको रूपमा लिन्छन् । पूर्वप्राथमिक विद्यालय वा बालबालिकास केन्द्रमा बालबालिकाहरूलाई विद्यालय प्रवेशका लागि तयार पारिन्छ । शिक्षा बालबालिकाको सर्वाङ्गण विकासका लागि हुनुपर्ने मान्यता कायम भएपछि बालबालिकाका सबै पक्षहरूको खोजवीन गर्न थालियो ।

बालबालिकाको विकासलाई व्यवस्थित ढङ्गले अध्ययन गर्न र सिकाई प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्नका लागि बालविकासलाई तपसिल बमोजिमका चार पक्षमा विभाजन गरिएको छ :-

क) शारीरिक विकास

ख) सामाजिक विकास

ग) बौद्धिक विकास

घ) संवेगनात्मक विकास

(शिक्षक मासिक, २०६३)

नेपालमा वि.सं.२००७ सालमा सरकारी स्तरबाट मण्टेश्वरी स्कूलको स्थापना पश्चात् शिशु शिक्षाको सुरुवात भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले “३ वर्षदेखि ५ वर्ष उमेर पुरा गरेका बालबालिकाहरूलाई प्रदान गरिने शिक्षालाई पूर्व प्राथमिक शिक्षा भनिन्छ” भनेको छ । (जोशी, २०५४)

मण्टेश्वरीले सन् १९०० देखि १९०७ सम्ममा बालबालिका चिकित्सालयमा दुर्बल मानसिक स्थिति भएका बालबालिकाहरूको उपचार गर्दा गर्दै मानसिक दुर्बलताका कारण ज्ञानेन्द्रियहरूको भद्दापन हो भन्ने कुरा पत्ता लगाएकी थिइन् । उनले कमजोर, मानसिक स्थितिका बालबालिकाहरूलाई सानै उमेरदेखि ज्ञानेन्द्रियहरूको यचित शिक्षण सिकाई गरेर उनीहरूको बौद्धिक पक्षमा सकारात्मक विकास गर्न सकिने अवधारणा अनुरूप १९०७ मा बालगृह नामक प्रारम्भिक बालशिक्षा केन्द्र खोलिए । उक्त केन्द्रमा मांसपेशिय प्रशिक्षण, व्यक्तित्व विकास, स्व.शिक्षा, इन्द्रिय प्रशिक्षण, शैक्षिक वातावरण जस्ता शिक्षा प्रणालीको मुख्य उद्देश्य स्वतन्त्र वातावरणमा बालबालिकाहरूको व्यक्तिवादी भावनाको विकास गर्नु हो । त्यस शिक्षा प्रणालीमा बालकेन्द्रित पाठ्यक्रम हुन्छ । बालबालिकाहरूको ज्ञानेन्द्रियहरूलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप नै यस पद्धतिको प्रमुख शिक्षण विधि हो । शिक्षण विधि अनुसार बालसहयोगीकर्ताले शिक्षण गर्ने गरेको हुन्छ । (मल्ल र साथीहरू, २०५४)

जिनज्याक रुसो प्रकृति प्रेमी शिक्षाविद् हुन् । उनले भनेका थिए “प्रकृतिको काखमा सबै राम्रा हुन्छन् तर मानिसको हातमा सबै नष्ट हुन्छन्” । उनका अनुसार मानिसमा रहेका जन्मजात गुणहरूको स्वच्छन्द रूपमा विकास गर्नु नै शिक्षाको मूल उद्देश्य हो । उनका अनुसार मानिस स्वभावैले असल हुन्छ तर उनलाई समाजले दुषित पार्दछ । त्यसैले प्रकृतिको काखमा बालकको स्वभाव अनुकूल शिक्षा दिनु भन्ने उनको विचार थियो । उनको विचारमा प्रथम पाँच वर्षको उमेर किताबी ज्ञानले बालकको स्वच्छन्द विचारलाई दुषित पार्ने हुँदा अवसर उपलब्ध गराई बालबालिकाहरूका ज्ञानेन्द्रियहरूको स्वभाविक विकास गराउनु पर्दछ । रुसोले यस उमेरका बालबालिकाहरूको शारीरिक विकासमा अत्यधिक जोड दिइएको थियो । शारीरिक विकासको लागि सहायक हुने खालका जुनसुकै खेलहरूलाई पनि उनले प्रोत्साहन दिएको हुदाँ बालबालिकाको सर्वाङ्गिक विकासको लागि खेलविधि अनुसार सहयोगीकर्ता (शिक्षक) ले शिक्षण गराउनु पर्ने कुरामा जोड दिए । (मल्ल र साथीहरू, २०५४)

फ्रेडरिक फ्रोबेलले १८२६ मा “The Education of Man” भन्ने पुस्तकमा शिक्षा सम्बन्धी विचार तथा सिद्धान्त प्रस्तुत गरेका थिए । फ्रोबेलले सन् १८२७ मा जर्मनको वैल्केनवर्गमा सर्वप्रथम किण्डर गार्डेन स्कूल खोले । किण्डर गार्डेन जर्मन शब्द हो । यसको अर्थ बालकहरूको बगैचा हुन्छ । यस शिक्षा प्रणाली फ्रोबेल

विद्यालयहरूलाई बगैचा शिक्षकलाई माली र बालबालिकाहरूलाई विरुवाको रूपमा तुलना गरेका छन् । उनका अनुसार बालबालिकाहरूमा अन्तरनिहित मानवीय गुणहरूको स्वच्छन्द पूर्वक विकास गर्नु नै शिक्षाको मुख्य उद्देश्य हो । उनले किण्डर गार्डेन शिक्षा प्रणालीमा पूर्व निश्चित पाठ्यक्रमको तर्जुमा नगरी बालकेन्द्रित अपूर्ण पाठ्यक्रमलाई विशेष स्थान दिएको पाइन्छ भने उक्त शिक्षण प्रणालीमा खेल, गायन र कार्यकलाप अनुसार सहयोगीकर्ताले शिक्षण सिकाइ गर्नुपर्दछ । यसरी शिक्षा मानव जीवनको अनिवार्य आवश्यकता हो । शिक्षाले राष्ट्र र समाजलाई हाँक्दछ । सही बाटोमा हिँडाउनको लागि शिक्षकको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । व्यक्ति, समाज र राष्ट्रका निमित्त अपरिहार्य रहेको रथलाई हाँक्नेसारथी शिक्षक हो । शिक्षक इतिहासको निर्माता हो । यस्तो महत्वपूर्ण र गरिमामय जिम्मेवारी सम्हाल्न सक्ने किसिमको शिक्षकमा ज्ञान, सीप प्रवृत्ति हुन्छ । (मल्ल र साथीहरू, २०५४)

“सबैको लागि शिक्षा” सन् २०१५ को कार्यान्वयनका लागि भएको डकार सम्मेलनका खाका २००२ अनुसार “बालबालिकाहरूका लागि वृहत बालविकास तथा शिक्षा विस्तार तथा सुधार एउटा नीतिगत उद्देश्य हुनुपर्छ ।” यसै अनुरूप शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयले सबैका लागि शिक्षा, सन् २००४-२००९ को कार्यक्रम “Components” मध्ये “बालविकास विस्तार” लाई पहिलो लक्ष्य बनाइएको छ । जसले सन् २००९ सम्ममा १३,००० बालविकास केन्द्र सञ्चालनको लक्ष्य राखेको छ । (शिक्षा विभाग, २०६३)

शिक्षण पेशा एक प्राविधिक कार्य हो । जुनसुकै कार्य सम्पादन गर्नको लागि कुनै न कुनै प्रकारको विशेष सीप तथा ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । शिक्षण पेशालाई प्राविधिक रूप दिनको लागि विषयवस्तुको ज्ञान र अनुभव मात्र पर्याप्त हुँदैन । त्यसका लागि विशेष गरी विषयगत योग्यता र गुणको आवश्यकता पर्दछ । त्यसैले शिक्षाका आधारभूत सिद्धान्तहरूको उपयोग गर्दै शिक्षणलाई अर्थपूर्ण प्रभावकारी एवम् उद्देश्यमूलक बनाउन सक्नुपर्दछ । शिक्षकले पहिलै पनि कुनै शिक्षण प्रक्रियाको लागि तीनवटा महत्वपूर्ण कुराहरू सोच्नु पर्दछ । जुन किन पढाउने, के पढाउने र कसरी पढाउने भन्ने रूपमा लिइएको छ । शिक्षण पेशालाई सफल पार्नको लागि पाठ्यक्रमले तयार गरेको शैक्षिक उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न उपयुक्त शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हुनु पर्दछ । शिक्षण पेशा यसकारण जटिल बन्दै गएको छ कि जब शिक्षकले विद्यार्थी र बालबालिकाको सिकाइ क्रियाकलापलाई ध्यान नदिई तालिम अप्राप्त शिक्षकहरूद्वारा शिक्षण क्रियाकलाप गरिन्छ । यस प्रकारका शिक्षण सिकाइ अप्रभावकारी हुन्छ । त्यसैले शिक्षण पेशामा लागेको शिक्षकहरूले विद्यार्थीको ज्ञान, सीप र रुचिलाई समेत समय सुहाउँदो वातावरणमा बालबालिकाको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउनु पर्दछ र शिक्षकले विद्यार्थीको ज्ञान, सीप र क्षमतालाई मध्यनजर दिई शिक्षण गर्दा विशेष गरेर चनाखो हुनु जरुरी देखिन्छ । (खनाल २०६६)

एउटा असल शिक्षकमा व्यक्तिगत र शैक्षिक (पेशागत) गुणहरू हुनुपर्दछ । कुनैपनि व्यवसायमा लाग्ने मानिसको लागि आफूसँग सम्बन्धित व्यवसायको राम्रो देखल हुनु नितान्त आवश्यक हुन्छ । शिक्षा दिने शिक्षकको व्यवसाय हो । विद्यार्थीको भविष्यसँग सरोकार राख्ने व्यवसाय शिक्षण कार्य भएकोले एउटा असल शिक्षकमा विद्यार्थीको भविष्यप्रति संवेदनशील बन्ने शैक्षिक, सामाजिक उत्तरदायित्व बहन गर्ने गुणको जरुरी हुन्छ । शिक्षक एक पेशागत काम गर्ने व्यवसायिक व्यक्ति हो । त्यसैले शिक्षकमा आफ्नो पेशा र व्यवसायलाई सु-सञ्चालन गर्नका

लागि आवश्यक पर्ने व्यवसायिक गुणहरु रहनुपर्ने हुन्छ । शिक्षकमा बालमनोविज्ञान, विद्यार्थीको शैक्षिक अवस्था, रुचि, क्षमता आदिको बारेमा जानकारी पाउने गुणहरु हुनुपर्दछ । असल शिक्षक भई आफ्नो पठनपाठन प्रक्रियालाई प्रभावकारी ढङ्गले अगाडि बढाउनका लागि उल्लेखित पेशागत गुणहरु हुनुपर्दछ । यदि यस्ता गुणहरुको अभाव भएमा उचित तालिमको व्यवस्था गरेर वा स्वअध्ययन गरेर पूर्ण बनाउन जरुरी हुन्छ ।

१.१.१. प्रारम्भिक बालशिक्षाको विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास :

अधिकारी (२०६९) विश्वमा बाल अधिकार सम्बन्धि अवधारणाको विकास प्रथम विश्वयुद्धपछि सन् १९२४ मा बालबालिकालाई युद्धबाट कसरी जोगाउने भन्ने सन्दर्भमा पहिलोपटक जेनेभा घोषणाबाट सुरु भएको हो । सन् १९४८ मा मानवअधिकार सम्बन्धि घोषणापत्रले बाल अधिकार सम्बन्धि विस्तृत पारेको थियो । सन् १९५९ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाले बाल अधिकार सम्बन्धि १० बुँदे घोषणापत्र जारी गरेको थियो भने त्यसपछि क्रमशः सन् १९७९ मा अन्तर्राष्ट्रिय बाल वर्ष मनाइयो भने सन् १९८९ मा बाल अधिकारलाई पुनः पुष्टि गर्दै यससम्बन्धि महासन्धी पारित गरियो । यसरी बाल अधिकारका बारेमा औपचारिक रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सन् १९८९ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाले बालअधिकार अभिसन्धि पारित गरेको हो । त्यसपछि सन् १९९० मा सम्पन्न भएको बालअधिकार सम्बन्धि विश्व शिखर सम्मेलनले घोषणापत्र जारी गर्दै सम्बद्ध राष्ट्रहरुलाई बालबालिका सम्बन्धि राष्ट्रिय महासम्मेलनले ५४ बुँदाँमा बाल अधिकारमाथि चर्चा गरेका छन् । उक्त घोषणापत्र सवैधानिक अधिका बाल स्वास्थ्यसम्बन्धि अधिका, सन्तुलित आहार, आधारभूत शिक्षा, बाल संरक्षण जस्ता कुरामा जोड दिइएको छ ।

प्रारम्भिक बाल्यावस्था शिक्षाको विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय पहिलो प्रयासको रूपमा सन् १९५९ नोभेम्बर २० को बालअधिकारको घोषणा पत्रलाई लिन सकिन्छ । यस घोषणापत्रका १० वटा सिद्धान्तहरुलाई अधिकारको रूपमा बालबालिकाहरुले उपयोग गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसपछि सन् १९६० को बालअधिकार घोषणापत्रले प्रेरित भई युनिसेफले बालअधिकार सुरक्षित गर्न सदस्य राष्ट्रहरूसँग परामर्श गर्न थाल्यो । सन् १९३१ देखि युद्धपिडीत बालबालिकाहरुलाई संकटकालिन सहयोग पुऱ्याउने प्रयास गरियो । त्यसैगरी सन् १९८९ नोभेम्बर २० मा संयुक्त राष्ट्र संघीय बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धिलाई लिन सकिन्छ । यस महासन्धिले बालअधिकार सम्बन्धी ५४ वटा धारा प्रस्तुत गरेको छ । (Flass report, 2068)

सन् १९९० मा थाइलैण्डको जोम्टीनमा “सबैका लागि शिक्षा” (Education for All) विश्व सम्मेलन र बालबालिकाहरुको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघमा भएको विश्व सम्मेलन १९९० लाई लिन सकिन्छ । यस सम्मेलनले केटा र केटी बीचको भेदभावलाई कम गर्ने, प्रारम्भिक शिक्षा लिने उमेर समूहका ८० प्रतिशत बालबालिकालाई आधारभूत विश्वव्यापी पहुँच र प्राथमिक शिक्षाको उपलब्धी प्रति जोड दिएको छ । त्यसपछि सन् १९९५ मा चीनको राजधानी बेइजिङमा भएको चौथो विश्वमहिला सम्मेलनले लैङ्गिक विभेद हटाई छोरीलाई पनि छोरा सरह शिक्षा दिनु भन्ने अवधारणा पारित गर्‍यो । (UNESCO, 2003)

सन् २००० मा भएको विश्व डकार सम्मेलनले २०१५ सम्ममा विश्वव्यापी रूपमा सबैलाई साक्षर बनाउने अभियानलाई सफल पार्नको लागि पूर्व वाल्यावस्था बालबालिकालाई अनिवार्य शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने मान्यताका साथ शिक्षा विस्तार योजना लागू रहेको छ ।

१.१.२. नेपालमा बालविकास केन्द्रका विकासक्रम र वर्तमान अवस्था :

अधिकारी (२०६९), बालअधिकार सन्धि घोषणापत्रलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले नेपालमा संवैधानिक रूपमा बालअधिकार संरक्षणमा जोड दिइएको थियो । उक्त संविधानको भाग - ४ तथा धारा - २६ र उपधारा-९ मा व्यवस्था गरिएको थियो । सन् १९९० को महासन्धिलाई नेपालले पनि लागु र अनुमोदन गरियो । बालबालिका सम्बन्धि ऐन, २०४८ र नियमावली, २०५१ निर्माण गरियो । केन्द्रिय तथा जिल्ला बाल कल्याण समिति गठन, महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मंत्रालयको स्थापना, सबैका लागि शिक्षा सम्बन्धि राष्ट्रिय कार्ययोजना, २००१-२०१५ निर्माण र कार्यान्वयन । त्यसैगरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा पनि केहि व्यवस्था भएको छ ।

धारा - १७ मा शिक्षा तथा संस्कृति सम्बन्धि हक

धारा - २२ मा बालबालिकाको हक

धारा - ३५ (९) मा राज्यले बालबालिकाको उन्नतिको लागि सामाजिक सुरक्षाको विशेष व्यवस्था गर्न सकिने नीति

धारा - १३ (३) समानताको हक अर्न्तगत राज्यले बालबालिकाको संरक्षण, सशक्तिकरणका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने प्रावधान ।

इत्यादि प्रयासहरु नेपालले पनि गरेका छन् ।

नेपालमा बालविकास केन्द्रको इतिहास धेरै लामो छैन । सन् १९५० मा देशको राजधानी काठमाडौंमा स्थापना गरिएको मण्टेश्वरी विद्यालयलाई नेपालको पहिलो बालविकास केन्द्रको रूपमा लिइन्छ ।

सन् १९६२ मा नेपाल बाल संगठनको स्थापनाले प्रारम्भिक बाल शिक्षा सेवालाई संगठित रूपमा विस्तार गर्नका लागि नेतृत्व प्रदान गर्‍यो । यो संस्थाले देशका प्रत्येक जिल्लामा एउटा बाल हेरचाह केन्द्र स्थापना गरेको छ तथापि नेपाल बालसंगठनद्वारा स्थापित बाल हेरचाह केन्द्रहरु जिल्ला सदरमुकामहरुमा रहने भएकाले यिनीहरुको विशेषतः सुगम र उपनगरीय क्षेत्रका बासिन्दाहरुको आवश्यकता र जिल्ला सदरमुकाममा काम गर्ने सरकारी कर्मचारीहरुका छोराछोरीहरुको आवश्यकता अनुरूप सेवा प्रदान गर्दछ । (जोशी, २०५४)

यसरी २०२८ सालमा शिक्षा ऐन पहिलोपल्ट बनाइएको थियो । सो ऐनमा पूर्व प्राथमिक शिक्षालाई संरचनागत रूपमा व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसैगरी बहुदलीय व्यवस्थाको पुनःस्थापना पश्चात् वि.सं. २०४८ साल अघाढमा

शिक्षाको लागि एउटा गुरुयोजना तयार गरियो । यस अन्तर्गत पहिलोपल्ट पूर्व प्राथमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम तयार गरिने छ, र शिक्षकहरूलाई तालिम दिई शिक्षण पेशामा प्रवेश गराइएको थियो । (मल्ल, २०५४)

सर्वप्रथम २०५६ सालमा शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्न थालिएको छ । उक्त पाठ्यक्रमलाई २०५९ सालमा शिशु कक्षा व्यवस्था नियमावलीद्वारा सुव्यवस्थितगर्ने प्रयास गरियो र प्रत्येक शिशु कक्षा सञ्चालनको लागि एकजना सहयोगीकर्ताको व्यवस्था गरियो । यसरी शहरी केन्द्रित कार्यक्रमहरू ग्रामीण क्षेत्रसम्म विस्तार गरी ३ वर्षदेखि ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूलाई शिक्षा दिने उद्देश्यले मध्यपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको सुर्खेत जिल्लाका केही विद्यालयहरूमा परीक्षणको रूपमा शिशु कक्षा सञ्चालन गरिएको थियो । त्यसको परिणाम सकारात्मक देखिएको कारणले गर्दा ११ जिल्लाका ७० वटा विद्यालयहरूमा थप परीक्षणको लागि स्थानीय समुदायको सहयोगमा शिशु कक्षा सञ्चालन गरिएको थियो । वि.सं.२०५६ सालमा शिक्षा विभागको स्थापना भएपछि शिशु कक्षाहरू बाल विकास केन्द्रको रूपमा संचालित भए र साथै केन्द्रको संख्या पनि थप गरियो । (DOE, 2007)

वि.सं.२०६३ सालमा नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विभाग र युनेस्कोको Development in Nepal परियोजना अन्तर्गत शिक्षा विभाग, प्रारम्भिक बाल विकास शाखा, सहयोगी कार्यकर्ताहरू, शिक्षक, प्रधानाध्यापक, निजी तथा आवसीय विद्यालय संगठनका प्रतिनिधी, शिक्षाविद् र बाल विकास केन्द्रको संयुक्त सहभागितामा नयाँ पाठ्यक्रम तयार गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले स्वीकृत गरि लागु भैरहेको छ । (मल्ल, २०६३)

१.१.३ शिक्षण सिकाईमा सहयोगीकर्ताको भूमिका :

शिक्षक कुनै पनि शिक्षा प्रक्रियाको एक आवश्यक एवं महत्वपूर्ण व्यक्ति हो । जुनलाई विद्यालय व्यवस्थाको सर्वोपरि व्यक्तिको रूपमा परिचित हुन्छ । शिक्षकलाई विद्यालय तथा शिक्षक पढतिको गतिशील शक्ति र शिक्षाको संवाहकको रूपमा लिन्छ । जोनएडम्सको भनाई अनुसार “शिक्षक मनुष्यको निर्माता हो” वास्तवमा शिक्षक नै आजका कलिला बालबालिकाहरूलाई असल शिक्षा दिक्षाबाट भोलीका सुयोग्य नागरिक तयार पार्ने जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । विद्यालयको शैक्षिक कार्यक्रमलाई सफल र उपलब्धीमूलक बनाउन एउटा योग्य र दक्ष शिक्षकको आवश्यकता पर्दछ । सहयोगीकर्ता (शिक्षक) नै त्यस्तो शक्ति हो जसको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा भावी सन्ततीमाथि प्रभाव पारीरहेको हुन्छ । असलशिक्षकको अभावमा सर्वोत्तम शिक्षा प्रणाली पनि असफल रहने सम्भावना हुन्छ । यसको विपरित असल शिक्षकद्वारा शिक्षा प्रणालीमा रहेको विकृतिहरू पनि दुर हुन सक्छन् ।

बाल विकास केन्द्रलाई शिक्षा क्षेत्रमा आधारभूत आवश्यकता भनिएको छ । बाल विकास केन्द्रमा स्थानीय शिक्षा दिन सके व्यक्ति र राष्ट्रिय विकासको लागि सवल टेवा पुग्न जान्छ । तसर्थ विद्यालयमा सहयोगीकर्ताको स्थान, बाल बालिकाको चौतर्फी विकास गर्नमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । सहयोगीकर्ताले आफ्नो व्यवसायप्रति उत्तरदायि हुनु पर्दछ । आफ्नो व्यवसायप्रति संतुष्टि र कर्तव्यनिष्ट भएर सेवा गर्नु पर्दछ । शैक्षिक क्षेत्रमा पनि सहयोगीकर्ताले आफ्नो भूमिकालाई एक जिम्मेवार अभिभावक भए जस्तै बाल विकासको भविष्य निर्माण गर्नको

लागि ज्ञानमूलक शिक्षा दिएर शिक्षण गर्नु पर्दछ । त्यस्तै गरि कार्यकर्तामा सामाजिक गुण पनि हुनु आवश्यक छ । जस्तो कि साना-साना बालबालिकालाई परिवारमा आदर, संस्कार, साथीसंगको व्यवहार, आफूभन्दा ठूलाको आदर र सानालाई माया गर्न सक्ने गुणहरु आवश्यक छन् । त्यसैले पूर्व प्र.वि.का सहयोगीकर्ताहरुलाई शिक्षा विकासको महत्वपूर्ण व्यक्तिको रूपमा शिक्षकको भूमिका रहेको छ ।

पूर्व प्राथमिक तह (बाल विकास केन्द्र) को शिक्षक सम्बन्धमा The New Standard Dictionary मा निम्न अनुसार उल्लेख गरिएको छ - “पूर्व प्राथमिक तहमा शिक्षण पेशामा आवद्ध शिक्षकहरुलाई ज्ञानको संवाहकको रूपमा समाजले विशिष्ट स्थान दिएको छ । शिक्षकसंग भएको विशेष किसिमको योग्यताले विद्यार्थीलाई ज्ञान प्रदान गर्ने गर्दछ । प्राप्त ज्ञानबाट विद्यार्थीहरुको बौद्धिक क्षमताको विकास हुन कुसल आचरणको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याँउदछ ।” (Funk and Warnalls, 1960)

पूर्व प्राथमिक तहको पाठ्यक्रममा निर्दिष्ट गरिए बमोजिमका उद्देश्य अनुरूप विकास गर्न खोजिएका ज्ञान र सीपको समुचित विकास हुनु नै शिक्षाको गुणस्तर हो । यसकारण गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नका लागि सहयोगीकर्ताले पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण योजनाको सफल कार्यान्वयन गर्न सक्नु पर्दछ । पाठ्यक्रम (विषयवस्तु) विद्यार्थी र शिक्षकको विचमा शिक्षण सिकाईको लागि त्रिकोणात्मक सम्बन्ध रहेको हुन्छ र तिनको विचमा बढी अन्तरसम्बन्ध कायम गरि शिक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन समन्वयकर्ताको रूपमा शिक्षकले काम गर्नु पर्दछ । शिक्षाको गुणस्तरीय कायम राख्ने र अन्धो संसारबाट उज्यालो संसारमा पुऱ्याउने शिक्षकको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । शिक्षकको गुणस्तर विकासको लागि प्रत्येक शिक्षकमा विषयवस्तुको उच्च ज्ञान शिक्षण कौशल, बालमनोविज्ञानको ज्ञान, वर्तमान शिक्षा पद्धतिको ज्ञान, उत्तरदायित्वको बोध, शिक्षण विधि र शिक्षण सामाग्रीको निर्माण तथा प्रयोगको उचित ज्ञान तथा सीप हुनुपर्ने नितान्त आवश्यक छ ।

एउटा दक्ष शिक्षक बन्नको लागि के पढाउने ? किन पढाउने ? कसरी पढाउने र कसरी मूल्यांकन गर्ने ? भन्ने सम्बन्धमा आवश्यक सीपहरु हुन जरुरी छ । यि सीपहरु बालविकासका सहयोगीकर्ताहरुमा खोजी गर्ने छ । यसकारण बाल विकास केन्द्रमा अध्ययापनरत सहयोगीकर्तामा विषयवस्तुको पूर्ण ज्ञान, बालबालिकालाई कसरी पढाउने भन्ने सीप र प्रवृत्ति सम्बन्धि पूर्ण रूपले निपुण हुनु पर्दछ ।

१.२ समस्याको कथन :

वर्तमान अवस्थामा पूर्व प्राथमिक तह (बाल विकास केन्द्र) शिक्षा दुई आधारमा संचालन भैरहेको छ । जसअनुसार विद्यालयमा आधारित र समुदायमा आधारित रहि देशभर संचालन भैरहेको छ । यस सम्बन्धमा विभिन्न अनुसन्धानकर्ताहरुले पूर्व प्राथमिक तहको सम्बन्धमा शैक्षिक सामाग्रीको प्राप्ती, पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन, शिक्षण विधि जस्ता पक्षमा अध्ययन गरेको देखियो । बालबालिकाहरुको सुनौलौ अवस्थालाई उपलब्धीपूर्ण अध्ययापनरत सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको पाइएन । यस्ता कमी कमजोरीका बावजुद पनि उनीहरु पेशामा लागि रहेको देखिन्छ । जसका कारण बालबालिकाको भविष्य नै विग्रने देखिन्छ । अर्थात भविष्यमा यो समस्याले बालविकासमा नाकारात्मक असर पर्नेछ । यी कुरालाई मध्य नजर गर्दै यो अध्ययन

अनुसन्धान गर्न खोजिएको छ । यो अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई पुरा गर्न निम्न अनुसन्धानमूलक प्रश्नहरूको खोजी गर्ने प्रयाश गरिनेछ :

- क) सहयोगीकर्ताको पेशागत ज्ञानको अवस्था कस्तो छ ?
- ख) सहयोगीकर्ताको सीप क्षमता के कस्तो छ ?
- ग) सहयोगीकर्ताका के बालविकास शिक्षाप्रति कस्ता प्रवृत्तिहरू रहेका छन् ?
- घ) सहयोगीकर्तामा पेशागत ज्ञान, सीपमा के कस्ता समस्याहरू विद्यमान छन् ?
- ङ) बाल विकास केन्द्रका शिक्षकहरूको पेशागत गुणहरू के के छन् ?
- च) बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताले भोगेका समस्याहरू के के हुन् ?
- छ) बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताले शिक्षण पेशा अवलम्बन गर्दा देखिएका समस्याहरूलाई के कसरी समाधान गर्न सक्नेछन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरू

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्न अनुसार राखिएको छ :

- क) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको वास्तविक अवस्था पहिचान गर्न ।
- ख) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण विकासमा देखिएका समस्याहरू पत्ता लगाउनु ।
- ग) उक्त देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउनु/पहिल्याउनु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

यो अध्ययन एम.एड.दोस्रो वर्ष पाठ्यक्रम तथा मूल्यांकन मूल विषय अन्तर्गत सोध प्रयोगात्मक कार्य गर्नुपर्ने यसको मुख्य औचित्यता हो । बाल विकास केन्द्र भनेको अति महत्वपूर्ण र संवेदनशील तह हो किनकि यस तहबाटै बाल विकासको भविष्य रेखा कोरिन्छ । यस तहमा बालबालिकाको सही मार्ग समात्नु सके भने मात्र उनीहरूको सर्वाङ्गीण विकास हुन सक्दछ । त्यसैले सही बाटो देखाउने काम सहयोगीकर्ताको हो । सहयोगीकर्तामा ज्ञान, सीपमा हुनु आवश्यक छ । सहयोगीकर्ताले बालबालिकाहरूलाई सिकाई प्रति रुचि र दक्षता अनुसारको शिक्षण गर्न सदैव उच्च र प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्नु पर्दछ ।

यसरी सहयोगीकर्ताको शिक्षण पेशाप्रति कस्तो रुचि रहेको छ ? सहयोगीकर्ताले बालबालिकाहरूप्रति कस्तो व्यवहार गर्दछ ? यसको लेखाजोखा गर्ने र बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत शिक्षकहरूले शिक्षा क्षेत्रमा के कस्तो भूमिका खेली सहयोग पुऱ्याएको छ, भन्ने कुराको पनि अध्ययनबाट जानकारी प्राप्त हुनेछ । यसकारण

सहयोगीकर्ताका पेशागत गुणहरु ज्ञान, सीपमा देखिएका कमी कमजोरीहरुलाई न्यून गर्ने यस अध्ययनले सहयोग गर्नेछ ।

- क) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्न सहयोग गर्नेछ ।
- ख) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणहरु पहिचान गर्न सहयोग गर्नेछ ।
- ग) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बन गर्दा देखिएका समस्याहरु पहिचान गर्न सहयोग हुनेछ ।
- घ) बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणमा अभिवृद्धि गर्न सम्बन्धित निकायलाई ध्यानाकर्षण हुनेछ ।
- ङ) शिक्षकको पेशागत गुणमा देखिएका समस्याहरुको पहिचान र समाधान गर्न के कस्ता उपायहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा सम्बन्धित क्षेत्रलाई जानकारी प्रदान गर्नेछ ।
- च) बदलिँदो परिस्थिति, भूमण्डलीकरणको विकास संगसंगै पूर्व प्राथमिक तहमा देखिएको आवश्यकतासंगै मेल खानेगरी पूर्व प्राथमिक तमा अध्यापन गराउने सहयोगीकर्ताकस्तो हुनुपर्ने हो सो सम्बन्धमा जानकारी प्रदान गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनका सीमाङ्कन

कुनै पनि अध्ययनको निश्चित सीमा हुन्छ । अध्ययन क्षेत्रलाई सीमाभित्र राख्न सकिएमा अध्ययन कार्य सहज र सरल हुन्छ । यसले निश्चित बाटोमा पुग्नको लागि सहयोग गर्दछ । त्यसैले समय, अर्थ र श्रोतलाई ध्यानमा राख्दै यस अध्ययनलाई निम्न सीमाभित्र मात्र सीमित गरिनेछ :

- क) यस अध्ययनको क्षेत्र सिरहा जिल्ला चन्द्रलालपुर श्रोत केन्द्र अन्तर्गतका गा.वि.स.हरु र त्यस अन्तर्गतका बालविकास केन्द्रहरुमा सिमित गरिनेछ ।
- ख) यो अध्ययन बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताहरुको शिक्षण सम्बन्धि पेशागत गुणको अवस्था, पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरु, समाधानका उपायहरु पत्ता लगाउने कार्यमा सिमित गरिनेछ ।
- ग) यो अध्ययन बाल विकास केन्द्रमा अध्ययनरत बालबालिकाहरु, सहयोगीकर्ता, तिनका सम्बन्धित श्रोत व्यक्ति र प्र.अ.हरुमा मात्र सिमित गरिनेछ ।

१.६ परिभाषित शब्दावली

यस अध्ययन अनुसन्धान प्रस्तावमा प्रयोग गरिएका केही शब्दावलीहरूको सरलीकरणका लागि निम्नानुसार व्याख्या गरिनेछ :

बाल विकास केन्द्र ३-४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकालाई प्राथमिक तहमा भर्ना हुनुभन्दा अगाडि तयारी कक्षाकारूपमा संचालित दुई वर्षे कार्यक्रम संचालन गर्ने ठाँउ ।

सहयोगीकर्ता बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत महिला शिक्षिका जसले कक्षा १० पास गरेको र ९० घण्टे आधारभूत तालिम लिएका व्यक्ति ।

बाल विकास शिक्षा तीन वर्षदेखि ५ वर्ष मुनिका उमेर समूहका बालबालिकाका लागि संचालित शिक्षा ।

परिच्छेद - दुई

साहित्यको पुनरावलोकन

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्य थाल्नु भन्दा अगाडि त्यस क्षेत्रमा विगतमा के कस्ता खोज अनुसन्धान भएका छन्, त्यस्ता अनुसन्धानहरूको जानकारी हुनु पर्ने हुन्छ र त्यसको अध्ययन गरिनु जरुरी हुन्छ । सम्बन्धित साहित्यको समिक्षाले अनुसन्धानकर्तालाई उक्त खोजको विषयमा हालसम्म अनुसन्धान नभएको क्षेत्र तथा विषय छनौट गर्न सहयोग गर्दछ । सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले अनुसन्धान गरिएको विषय, क्षेत्र र अनुसन्धान नगरिएको क्षेत्र र विषयविचको दुरी पहिचान गर्न सहयोग गर्नका साथै विगतमा गरिसकेका अनुसन्धान दोहोरिने स्थिति आउन नदिन सहयोग गर्दछ । तसर्थ यहाँ केही सम्बन्धित साहित्यहरूको समिक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्य तथा अध्ययनहरू

रुसोको विचारमा पहिलो ५ वर्षको उमेरमा शिशुहरूलाई किताबी ज्ञानले बालबालिकाहरूको स्वच्छन्द विचारलाई दुषित पार्छ । यसकारण बाल विकासको लागि सहायक हुने खालका क्रियाकलापहरूमा बालबालिकाहरूलाई लगाउनु पर्छ । यस उमेरका बालबालिकाहरूमा ठीक वा बेठीकको धारणाको विकास भएकै हुँदैन । यसकारण बालबालिकाले गल्ती गर्नु भन्ने बालबालिकालाई पिटेर वा गाली गरेर सजाय दिनुहुँदैन । कमजोर वा निर्बल बालबालिकाहरूले शारीरिक तन्दुरुस्तीको लागि प्रशस्त अभ्यासहरू गराइराख्नु पर्छ । शारीरिक विकासको लागि सहायक हुने खालका जुनसुकै खेलहरूलाई पनि रुसोले प्रोत्साहन दिएका छन् । ६ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई सिकाउन शिक्षकले निम्नलिखित कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्छ :

- क) शिशुलाई माया गर्ने,
- ख) स्वतन्त्रतापूर्वक सिक्ने कार्यको लागि सहयोग गर्ने,
- ग) किताबी ज्ञान नदिने,
- घ) प्राकृतिक वातावरणमा शिक्षा दिने,
- ङ) ज्ञानेन्द्रियहरूको स्वभाविक विकास गराउने,
- च) कुट्ने, पिट्ने, गाली गर्ने आदि सजाय नदिने,
- छ) शिशुहरूलाई अवलोकन तथा क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट सिक्न लगाउने ।

(जोशी, २०५४)

सन् १८७० मा इटलीमा जन्मिएकी मेरिया मण्टेश्वरीले विश्वविद्यालयको मानसिक चिकित्सालयमा दुर्बल मानसिक स्थिति भएका बालबालिकाहरूको उपचार गर्दा गर्दै मानसिक दुर्बलताका कारण ज्ञानेन्द्रियको भद्दापन हो

भने पत्ता लगाएकी थिइन् । यस्ता दुर्बल मानसिक स्थितिका बालबालिकाहरूलाई नै सानै उमेरदेखि ज्ञानेन्द्रियहरूको उचित तालिम दिएमा उनीहरूको बौद्धिक पक्षमा सकारात्मक विकास गर्न सकिने अवधारणा अनुसार उनले १९०७ मा बाल गृह नामक प्रारम्भिक बाल शिक्षा केन्द्र खोलिन् । उक्त मण्टेश्वरी शिक्षा पद्धतिको प्रमुख सिद्धान्त "Sense Training" हो ।

मण्टेश्वरी शिक्षा पद्धतिका आधारभूत सिद्धान्त -

- क) मांसपेशीय प्रशिक्षण
- ख) व्यक्तित्व विकासको सिद्धान्त
- ग) स्वतन्त्रताको सिद्धान्त
- घ) स्वशिक्षाको सिद्धान्त
- ङ) इन्द्रिय प्रशिक्षणको सिद्धान्त
- च) शिक्षकको रूपमा उनको निर्देशिका सिद्धान्त ।

मण्टेश्वरी शिक्षण पद्धति नै Montessori Method हो । उनले शिक्षण पद्धतिलाई तीन भागमा बाँडेका छन् -

- क) क्रियात्मक शिक्षा
- ख) इन्द्रियहरूको सम्बन्धि शिक्षा,
- ग) भाषा र अंक सम्बन्धि शिक्षा ।

मण्टेश्वरी प्रणाली अनुसार ३ वर्षदेखि ७ वर्ष सम्मका बालबालिकाहरूको प्रत्येक उमेर समूहका लागि फरक फरक पाठ्यक्रमको सिफारिस गरेकी छन् ।

पाठ्यक्रम बालकको रुचि, क्षमता एवम् आवश्यकतानुसारको हुनु पर्दछ । पाठ्यक्रम ज्ञान प्रदान नभई कार्य प्रधान हुनु पर्दछ जसले इन्द्रियलाई फुर्तिलो बनाई व्यवहारिक ज्ञान दिन्छ ।

शर्मा (२०६८), नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग-१ भन्ने पुस्तकमा मण्टेश्वरीले (१९०७) मा शिक्षा भन्नु विकास हो । विकास बालबालिकाहरूको मनभित्रबाट आउनु पर्दछ । बालबालिकाहरूको जन्मजात गुणलाई पूर्णरूप दिनु नै शिक्षा हो । बालबालिका जन्मएको बेला उनीहरूको आन्तरिक स्वरूप स्वतन्त्र वातावरणमा मात्र प्रस्फुटन हुन सक्छ । यस कारण बालबालिकाहरूका लागि सिकाई आवश्यक छ र बालबालिकाहरूको मौलिक अधिकार हो र सोही वातावरणमा मात्र बालबालिकाहरू आत्म निर्भर हुने कोशिश गर्दछन् । प्रत्येक व्यक्तिको आफ्नै विशेषताहरू हुन्छन् । जसको व्यक्तित्व एक अर्कोसंग भिन्न हुन्छ । कक्षा शिक्षण वा सामुहिक शिक्षणबाट उसको व्यक्तित्वलाई

लत्याउनु हुँदैन । उनीहरूको इच्छा, अनुमान, स्वतन्त्रतापूर्वक विकास गर्ने मौका दिएर बालबालिकाको सबै पक्षबारे अत्यन्त गम्भीरपूर्वक अवलोकन गरी उनीहरूको नैसर्गिक गुणहरू स्वतन्त्रतापूर्वक विकास गर्ने उपयुक्त वातावरण तयार गर्नु पर्दछ । (शर्मा, २०६८)

शर्मा एण्ड शर्मा (२०६९) कक्षाकोठामा बालमनोविज्ञान भन्ने पुस्तक अनुसार पियाजेले पनि बालबालिकाहरू कसरी सिक्दछन् भनेर सिकाई प्रक्रियाको सम्बन्धमा अध्ययन गरेका छन् । उनले बालबालिकाको बौद्धिक विकासलाई जन्मदेखि २ वर्षसम्मलाई स्नायु गति अवस्था र २ वर्षदेखि ७ वर्ष पूर्व क्रियात्मक अवस्था, ७ देखि ११ वर्षसम्म ठोस क्रियात्मक अवस्था र ११ वर्षदेखि माथि औपचारिक क्रियात्मक अवस्था गरी ४ चरणमा विभाजन गरेर प्रत्येक चरणमा सिक्ने प्रक्रिया फरक फरक हुन्छ भनेका छन् । अतः शिक्षक शिक्षकाले बालबालिकाहरूको सिकाईमा प्रक्रियागत रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्छ । उनको अनुसार स्नायु गति अवस्थामा बालबालिकाहरू मनको भाव तथा विचारलाई भाषाको माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्न सक्दैनन् । ज्ञानेन्द्रिय र हातगोडाको चालबाट आफ्नो विचार र भाव व्यक्त गर्दछन् । यस अवस्थामा खेलौनाको माध्यमबाट सिकाई हुन्छ । पूर्व क्रियात्मक अवस्थामा बालबालिकाहरू भाषा वा संकेत प्रयोग गरेर आफ्ना विचार व्यक्त गर्दछन् । यो अवस्थामा उनीहरू विभिन्न परिकल्पना गर्ने, अभिनय गरेर खेल्ने गर्दछन् । भाषिक विकासको गति तीब्र हुन्छ । ४/५ वर्षको बालबालिकाहरूलाई दुईवटा बराबर तौल भएका माटाका डल्लाहरू मध्ये एउटालाई लामो पारी कुनमा बढी माटो छ भनि प्रश्न गर्दा लामोमा भनी जवाफ दिन्छन्, किनभनेयसको आकार लामो छ भनी बताउँछन् । तसर्थ शिक्षकले बालबालिकाको सिक्ने प्रक्रियालाई थाहा पाउनु पर्छ । (जोशी, २०५४ र शर्मा एण्ड शर्मा, २०६९)

खनाल (वि.सं.२०६५) प्रारम्भिक बालविकास र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भन्ने शोधपत्र अनुसार प्रारम्भिक बालविकास र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी अध्ययनको लागि तेहथुम जिल्लाका १० वटा बाल विकास केन्द्रलाई छनौट गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन हुन नसकिरहेको भए पनि बालबालिकाहरूको विकासमा भने बाल विकास केन्द्रहरूले सकारात्मक प्रभाव पारेको निष्कर्ष निकालेको छ ।

दुङ्गाना (वि.सं.२०६३) बालविकास केन्द्रको वर्तमान अवस्था भन्ने शोधपत्र अनुसार बाल विकास केन्द्रले वर्तमान अवस्था शीर्षकमा बाल विकास कार्यक्रमको वर्तमान शैक्षिक तथा भौतिक अवस्था पत्ता लगाउन र देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी सुधारका उपाय पहिल्याउने उद्देश्य राखी, काठमाण्डौं जिल्लामा संचालित १४ वटा बाल विकास केन्द्र अथवा बाल विकास केन्द्रको भौतिक अवस्था कमजोर रहेको, खेल सामाग्री र शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग न्यून हुने गरेको केन्द्र व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम उपलब्ध नगराइएको, सहयोगीकर्ताले अत्यन्तै न्यून पारिश्रमिकका बावजुद पनि बाल विकासको सामाजिक र संवेगात्मक पक्ष समेटेको कुरा निष्कर्षमा उल्लेख गरिएको छ । प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको संचालनलाई प्रभावकारी बनाउन सरकारले कार्यक्रम तथा नीति मात्र निर्माण गरेर हुँदैन, त्यसका लागि पर्याप्त लगानी गर्नु पर्दछ र सुपरिवेक्षण गर्नु पर्दछ भन्ने सुझाव दिएको छ ।

मकालु गृह प्रकाशनले प्रकाशन गरेको नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरूको संग्रह अनुसार नेपालका अधिकांश प्राथमिक विद्यालयहरूमा कक्षा १ मा कम उमेरका बालबालिका भर्ना गरेको धेरै पाइएको छ । केही शिशु कक्षा भनेर छुट्याइएको पनि पाइन्छ । यस्ता विद्यार्थीहरूको संख्या कक्षा १ मा लगभग ४०-५० प्रतिशत पाइएको छ । यसरी यो शिशुहरू प्रायः दुई वर्षसम्म कक्षा १ मै बस्दछन् । हालको प्राथमिक शिक्षा प्रणालीमा आन्तरिक क्षमता धेरै कम हुनाको कारण यस्तो भएको मानिन्छ । यसरी हाम्रा प्राथमिक विद्यालयहरूमा शिशु कक्षाको स्थापना भएको देखिए तापनि त्यसमा पूर्वप्राथमिक शिक्षासम्बन्धि तत्वहरूको अभाव पाइन्छ । ती विद्यार्थीहरूलाई प्रायः कक्षा १ कै पाठ्यक्रम अन्तर्गत व्यवहार गरिन्छ । यद्यपि कही कही पूर्वप्राथमिक सम्बन्धि शिक्षा चित्त बुझ्दो रूपमा समावेश भएको पाइन्छ, तापनि त्यस्ता विद्यालयहरू साह्रै कम छन् । हाल यस्ता शिशुहरूको ठूलो संख्या विद्यालय अन्तर्गत रहेको छ । तिनको भनाईलाई बन्द गर्न पनि केही पूर्वावश्यक व्यवस्थाहरू नमिलाई तिनको समुचित समाधान नहुने देखिन्छ ।

(अधिकारी २०७०) शिक्षा सेवा प्राविधिक सहायक भन्ने पुस्तक अनुसार प्राथमिक शिक्षामा ५ वर्ष उमेर पुरा गरेका बालबालिकालाई भर्ना गर्ने व्यवस्था शिक्षा नियमावली, २०५९ ले गरेको छ । ५ वर्ष पुरा गर्दासम्म विभिन्न परिस्थितिले बालबालिका घरैमा रहन सक्दैनन् । त्यस्तै उनीहरूलाई कक्षा १ मा भर्ना गर्ने बनाउन पूर्व तयारीका लागि शिक्षा नियमावली, २०५९ ले शिशु विकास केन्द्र सम्बन्धी व्यवस्था पनि गरेको छ । त्यस्तै हाम्रो वर्तमान शिक्षा प्रणालीमा संस्थागत विद्यालयहरूमा नर्सरी, यु.के.जी., एल.के.जी. जस्ता कक्षा बनाएर पूर्व प्राथमिक शिक्षा दिने परिपाटी कायमै छ । शिक्षित परिवारका महिलाहरू घर बाहिरका आर्थिक क्रियाकलापमा बढी सक्रिय बन्न लागेको कारणबाट विशेष गरी सहरी क्षेत्रमा पूर्व प्राथमिक शिक्षाप्रति अभिभावकको आकर्षण बढेको छ । गाँउघरमा पनि ग्रामीण महिलाहरू घरायसी तथा कृषि कार्यमा व्यस्त रहनुपर्ने हुँदा ३ वर्ष पुरा भएका बच्चाको हेरचाह गर्ने कि त उसको दाजु, दिदी राख्नुपर्ने कि त काम गर्न सक्ने मान्छे, नै बस्नुपर्ने स्थितिका कारण पूर्व प्राथमिक शिक्षा वा शिशु विकास केन्द्रको आवश्यकता परिरहेको छ ।

भट्ट (२०७०) ले प्रारम्भिक बालविकास पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको स्थिति भन्ने शीर्षकमा गरेको अध्ययन अनुसार बालविकास केन्द्रको स्थलगत अध्ययनबाट केन्द्रको भौतिक, शैक्षिक र अन्य व्यवस्था पर्याप्त र व्यवस्थित भएको पाइएन । अधिकांश बालविकास केन्द्रहरू विद्यालयको कक्षाकोठामा सञ्चालन भएको, विद्यालयकै भौतिक, शैक्षिक र अन्य सुविधाहरू प्रयोग गरिरहेको पाइयो, जुन साना बालबालिकाहरूको लागि सर्वसुलभ र बालमैत्री नभएको पाइयो । केहि केन्द्रको भौतिक अवस्था सन्तोषजनक भए पनि कतिपयको कमजोर अवस्था छ । प्रारम्भिक बालविकास पाठ्यक्रम कुनै पनि केन्द्रहरूमा उपलब्ध भएको पाइएन । त्यस्तै सबै केन्द्रहरूमा आवश्यक शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षण सामग्री, खेल तथा मनोरञ्जनात्मक सामग्रीहरूको पर्याप्त व्यवस्था हुन सकेको छैन, जसले गर्दा शैक्षिक क्रियाकलापहरू पर्याप्त मात्रामा सञ्चालन नभएको पाइयो । यो अवस्थामा सहयोगी कार्यकर्ताहरू जेनतेन संघर्षका साथ शैक्षिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने गरेको र बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक र सामाजिक विकासको पक्षहरूलाई समेटने गरेको पाइयो । केन्द्रहरूमा सिकाई क्रियाकलाप, खेल र मनोरञ्जनका क्रियाकलाप हुने गरेका, बालबालिकामा खेल्ने, गीत गाउने, नाच्ने, कुरा गर्ने,

सरसफाई गर्ने, हजुर, तपाईं भन्ने, नमस्कार गर्ने आदि सिकेको पाईयो । यसबाट सामान्य अवस्थामा भए पनि प्रारम्भिक बालविकास कार्यान्वयनमा सघाउ पुगेको छ, तर पूर्ण रूपले कार्यान्वयन हुन सकेको भने पाईएन ।

पोखरेल (२०६५) ले गरेको अध्ययनको शोधपत्र अनुसार “आधारभूत पूर्वबाल्यावस्थाको विकास” मा पूर्व प्राथमिक शिक्षाको आवश्यकतालाई प्रस्तुत गर्नुभएको छ । प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना भई अध्ययन गर्ने बालबालिकाहरु मध्ये पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययन गरेर आएका पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा अध्ययन नगरी सिधै प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना भई अध्ययन गर्ने दुई थरी बिच तुलना गर्दा पूर्व प्राथमिक शिक्षा प्राप्त गरेर आएका बालबालिकाहरुको दक्षता बढी भएको पाइन्छ । अतः यसबाट प्राथमिक शिक्षाको आवश्यकता पुष्टि हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

सापकोटा (२०६०) ले प्रारम्भिक बाल शिक्षा सिद्धान्त र प्रयोग सम्बन्धि गरेको अध्ययन अनुसार चितवन जिल्लाको भरतपुर नगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्र बनाई “प्रारम्भिक बाल शिक्षा सिद्धान्त र प्रयोग”सम्बन्धी अध्ययन गर्नु भएको पाइयो । उहाँले ४/४ वटा सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयमा संचालन भएका नर्सरी, के.जी. र शिशु कक्षाको सिकाइ क्रियाकलाप र कक्षाकोठाको वातावरणको अध्ययन गर्नुभएको थियो । उहाँले अध्यापनमा बाल शिक्षालाई केन्द्रको भौतिक सुविधा नभएको, अधिकांश गतिविधीहरु कक्षाभित्र सिमित रहेको, उमेर सुहाँउदो बसाई व्यवस्था र खेल्ने व्यवस्था नभएको उपलब्ध शैक्षिक सामग्रीको पनि प्रयोग नभएको देखाएको छ । शिक्षण सिकाई क्रियाकलापमा परिचय दिने, चित्रको बारेमा बताउने, प्रश्न सोध्ने, छलफलमा भाग लिने जस्ता क्रियाकलापहरु भएका तर परम्परागत विधिले प्रधानता पाएको कुरा उल्लेख छ । उहाँले सिद्धान्त र व्यवहार नमिले पनि परिणात्मक विकास आशा लाग्दो भएको निष्कर्षमा पुग्नु भएको छ ।

श्रेष्ठ (२०६४) नेपालमा पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन भन्ने पुस्तक अनुसार “पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन”मा पूर्व प्राथमिक शिक्षा एक चिनारी शिर्षकको आफ्नो प्रकाशनमा उल्लेख गर्नुभएको छ । अनुसन्धानबाट देखिएको छ कि मानिसको ५० प्रतिशत बौद्धिक विकासको जन्म देखि ५ वर्षसम्मको अवधिमा र ८० प्रतिशत बौद्धिक विकास ४ वर्षदेखि १६ वर्षको अवधिमा हुन्छ । त्यसैले यो अवधि बालकको संज्ञानात्मक विकासका लागि अति महत्वपूर्ण हुन्छ । त्यस्तै पूर्व प्राथमिक शिक्षामा गरेको पर्याप्त व्यवस्थाको बालबालिकाहरु विरामी हुनु प्राथमिक कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने तथा कुपोषण सम्बन्धी समस्यालाई कम पार्दछ ।

त्यसैगरी कट्टेल (२०६७) ले बालविकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ता दक्षता र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धि गरेको अध्ययन अनुसार “बालविकासकेन्द्रमा कार्यरत सहयोगी कार्यकर्ता दक्षता र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन” शीर्षकको शोधपत्रमा बालविकासकेन्द्रमा काम गर्ने कार्यकर्ताको तालिम, प्रशिक्षण, शैक्षिक योग्यता र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था र त्यसको प्रयोग आदिका बारेमा उल्लेख गरिएको छ ।

अधिकारी (२०६९)माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन भन्ने पुस्तक अनुसार राजनीतिक परिवर्तनसंगै विभिन्न किसिमका आयोग, समिति, कार्यदल, कार्यटोली आदि गठन गर्दै तिनका प्रतिवेदनका आधार केही हदसम्म शिक्षामा सुधार गर्ने प्रयास गरिएको छ । शिक्षा देश विकासको मेरुदण्ड हो । शिक्षाको विकासविना देशको विकास सम्भव छैन ।

राष्ट्रीय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०६३ अनुसार पूर्व प्राथमिक शिक्षा/बालविकास शिक्षाका उद्देश्यहरु :

- १) शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक, नैतिक तथा सृजनात्मक पक्षको विकासका लागि अवसर प्रदान गर्नु ।
- २) सफा-सुगन्ध रहने बानीको विकास गर्नु ।
- ३) सामाजिक मुल्य अनुरूप व्यवहार गर्ने बानीको विकास गर्नु ।
- ४) विद्यालयप्रति सकारात्मक धारणा र व्यवहारको विकास गर्नु ।
- ५) आधारभुत शिक्षाका लागि तयार पार्नु ।

परिच्छेद - तीन

अध्ययन विधि

अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धानकर्ताले कुनै पनि वस्तु, प्रकृति तथा घटनालाई तिनीहरूले प्रकृतिक अवस्थामा नै अध्ययन गरी व्याख्यात्मक तरिकाले विश्लेषण गर्ने विधिलाई गुणात्मक विधि भनिन्छ । यस अध्ययनलाई परिमाणत्मक विधि अनुसार तथ्यांक/सूचना सङ्कलन गरिएको थियो ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा

यस अध्ययनका लागि उद्देश्य पुरा गर्ने क्रममा सूचनाको श्रोत र साधनका लागि आवश्यक पर्ने सूचना/तथ्यांक सङ्कलन गर्नको लागि परिमाणत्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको थियो ।

३.२ अध्ययनको क्षेत्र

यस अध्ययनको क्षेत्र सिरहा जिल्ला अर्न्तगत चन्द्रलालपुर श्रोत केन्द्र अर्न्तगत जम्मा १२ वटा गा.वि.स.मध्ये असनपुर, लालपुर र चन्द्रलालपुर गा.वि.स.मा पर्ने ६ वटा बालविकास केन्द्रहरूलाई अध्ययनको क्षेत्रको रूपमा गरिएको थियो।

३.३ जनसंख्या नमूना छनौट प्रकृया/विधि

यस अध्ययन कार्यमा आवश्यक पर्ने सूचना र तथ्यांकहरू सङ्कलन गर्न यस अध्ययनको लागि निम्न अनुसार जनसंख्या नमूना छनौट गरिएको थियो ।

तालिका नं. ३.१

क्र.सं.	बालविकास केन्द्रको नाम र ठेगाना	विद्यार्थी संख्या		छनोटमा परेका विद्यार्थी संख्या	
		छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा
१	ज्ञानकुञ्ज बालविकास केन्द्र, असनपुर-३	१६	१३	१	२
२	लालीगुराँस बालविकास केन्द्र, असनपुर-९	१४	१७	२	१
३	सुर्य बालविकास केन्द्र, लालपुर-६	२०	२५	२	१
४	कोपिला बालविकास केन्द्र, लालपुर-३	१५	१५	१	२
५	नवदुर्गा बालविकास केन्द्र, चन्द्रलालपुर-९	१०	१८	१	२
६	सरस्वती बालविकास केन्द्र, चन्द्रलालपुर-२	५	१२	१	२
जम्मा		८०	१००	८	१०

३.३.१ विद्यालय छनौट/बालविकास केन्द्र छनौट

यस अध्ययनको लागि विद्यालय छनौट गर्न सर्वप्रथम चन्द्रलालपुर श्रोत केन्द्र अर्न्तगतका असनपुर, लालपुर र चन्द्रलालपुर गा.वि.स. अर्न्तगत रहेका विद्यालयमा जोडिएका र छुट्टै रूपमा सञ्चालित बाल विकास केन्द्रलाई फरक-फरक राखि चिठ्ठा विधिबाट हरेक गा.वि.स.का बाल विकास केन्द्रहरु मध्ये २/२ वटा पर्ने गरि जम्मा ६ वटा बाल विकास केन्द्रहरु छनौट गरिएको थियो ।

३.३.२ बालबालिका छनौट

यस अध्ययनको लागि छनौटमा परेका बालविकास केन्द्रमा रहेका १८० बालबालिकाहरु मध्ये चिठ्ठाको आधारमा १० प्रतिशत बालबालिका छनौट गरिएको थियो ।

३.३.३ सहयोगीकर्ताको छनौट

यस अध्ययनको लागि छनौट परेका ६ वटा बालविकास केन्द्रका ६ वटै सहयोगीकर्तालाई लिइएको थियो ।

३.३.४ प्र.अ.को छनौट

यस अध्ययनका लागि छनौटमा परेका बाल विकास केन्द्रका ६ वटै प्र.अ.हरुलाई लिइएको थियो ।

३.३.५ श्रोत व्यक्ति छनौट

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि छनौटमा परेका बाल विकास केन्द्रहरुलाई हेर्ने चन्द्रलालपुरका श्रोत व्यक्ति १ जनालाई लिइएको थियो । श्रोत व्यक्तिबाट सहयोगीकर्ताको गुणको अवस्था र समस्याहरु समाधान सम्बन्धमा सुचना सङ्कलन गरिएको थियो ।

३.३.६ तथ्यांक संकलनका श्रोतहरु :

प्राथमिक श्रोतहरु :

अन्तरवार्ता तथा प्रश्नावली : प्र.अ., श्रोत व्यक्ति, सहयोगीकर्ता तथा बालबालिकासंग लिइएको थियो ।

समूह छलफल : छनौटमा परेकामध्ये बालविकास केन्द्रका ३ जना प्र.अं, १ जना श्रोत व्यक्ति र ३ जना सहयोगीकर्ताको बिच समूह छलफल गरिएको थियो ।

अवलोकन : छनौटमा परेकामध्ये बालविकास केन्द्रहरुमा कक्षा समयमा स्वयंम् सहभागि भई अवलोकन गरिएको थियो ।

द्वितीय श्रोतहरु :

विभिन्न व्यक्ति, संघ-संस्था, लेखक, प्रकाशकहरूले विभिन्न समयमा प्रकाशन गरेका सामाग्रीहरूको अध्ययनलाई द्वितीय श्रोतको रूपमा लिइएको थियो ।

३.४ सूचना संकलनका साधनहरूको निर्माण :

यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न निम्न साधनहरूको निर्माण गरी सूचना सङ्कलन गरिएको थियो ।

३.४.१ अन्तर्वार्ता निर्देशिका :

यस अध्ययनको सन्दर्भमा बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्थामा पहिचान गर्नको लागि आवश्यक सूचनाहरू प्राप्त गर्न विद्यालयका प्र.अ., श्रोत व्यक्ति साथै सहयोगीकर्ता, बालबालिका छुट्टा-छुट्टैलाई अन्तर्वार्ता लिइएको थियो ।

३.४.२ कक्षा अवलोकन फाराम :

बाल विकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताका पेशागत गुणहरू सम्बन्धमा सूचनाहरू सङ्कलन गर्न ६ वटै बाल विकास केन्द्रहरूमा कक्षा समयमा कक्षामा स्वयम् अनुसन्धानकर्ता आफै सहभागी भई अवलोकन गरिएको थियो ।

३.४.३ समूह छलफल निर्देशिका

यस अध्ययनको लागि सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन छनौटमा परेका मध्येबाट बाल विकास केन्द्रका ३ जना प्र.अ., १ जना श्रोत व्यक्ति र ३ जना सहयोगीकर्तागरी जम्मा ७ जनाको समूह बनाई उहाँहरूमा छलफलका लागि विषयवस्तु प्रस्तुत गरी समूह छलफल गरिएको थियो ।

३.५ साधनको वैद्यता

समय र श्रोतको अभावमा यस अध्ययनका शोध निर्देशकज्यूको सुझाव र समकक्षी साथीहरूको छलफलबाट साधनहरूको वैद्यता निर्धारण गरिएको थियो ।

३.६ तथ्यांक सङ्कलनप्रक्रिया

छनौटमा परेका बाल विकास केन्द्रहरूमा शोधकर्ता स्वयम् उपस्थित भई त्यहाँ कार्यरत प्रधानाध्यापकलाई आफ्नो अध्ययनको उद्देश्य एवम् सङ्कलनगर्नुपर्ने तथ्यांकको बारे अवगत गराइएको थियो । उहाँ मार्फत सम्बन्धित सहयोगीकर्तासंग भेट गरी सहयोग गर्नको लागि अनुरोध गरिएको थियो ।

प्र.अ., श्रोत व्यक्ति र सहयोगीकर्ताको अनुकूलतामा समय मिलाई अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । त्यसैगरी सहयोगीकर्ता, श्रोत व्यक्ति र प्र.अ.हरूलाई समूह छलफल गरिएको थियो । जसबाट सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणमा देखिएका समस्याहरूका समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन सूचना प्राप्त गरिएको थियो ।

३.७ तथ्यांक विश्लेषण र वास्तविकता

बालविकास केन्द्रका सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणहरूलाई समग्रमा हेर्ने हो भन्ने सहयोगीकर्ताले विद्यार्थीहरूलाई के पढाउने, कसरी पढाउने, कहिले पढाउने, कति पढाउने भन्ने कुराहरूको जानकारी हुनु नितान्त अनिवार्य छन् । तर यी सबै कुराहरूको बारेमा सम्बन्धित निकायहरूबाट लिइएको प्रतिक्रिया अनुसार माथि उल्लेखित बुदाँहरूको विश्लेषणम मध्यम देखियो ।

परिच्छेद - चार

तथ्यांकको विश्लेषण र व्याख्या :

प्रस्तुत बालविकास केन्द्रमा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अध्ययन नामक अध्ययनमा गुणात्मक र व्याख्यात्मक विधिको प्रयोग गरिएको थियो । अध्ययनको उद्देश्य हासिल गर्न सहयोगीकर्ता, प्र.अ., श्रोत व्यक्ति र बालबालिकाहरुको असंरचित अन्तरवार्ता लिइएको थियो । यसका साथै सहयोगीकर्ताको कक्षा अवलोकन पनि गरिएको थियो । यसरी यी विभिन्न श्रोत र तरिकाहरुबाट संकलित तथ्यांकको प्रस्तुती, व्याख्या र विश्लेषण प्रश्नहरुको प्राप्त उत्तरहरुबाट गरिएको छ ।

४.१ सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा विभिन्न पक्षहरुसंग लिइएको अन्तरवार्ता र स्वयम अनुसन्धानकर्ता आफै उपस्थित भई सहयोगीकर्ताका कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांकको प्रस्तुती निम्नानुसार गरिएको छ :

तालिका नं. ४.१

सहयोगीकर्ताको वर्तमान स्थिति

क्र.सं.	सहयोगीकर्ताको नाम	योग्यता
१.	प्रमिला सिंह	एस.एल.सी.
२.	कुसुम भा	१२ उत्तीर्ण
३.	सिता लामा	एस.एल.सी.
४.	रम्भा नायक	एस.एल.सी.
५.	आशा कुमारी मण्डल	एस.एल.सी.
६.	शारदा श्रेष्ठ	एस.एल.सी.

तालिका नं. ४.१

सहयोगीकर्ताको तालिम सम्बन्धि विवरण

तालिम अवधि	संख्या
२ हप्ते	६

छनौट परेका ६ वटा केन्द्रका सहयोगीकर्ताहरुको शैक्षिक योग्यता कति छ, भनी पत्ता लगाउन कक्षा अवलोकन फारामलाई हेर्दा ६ जना मध्ये १ जना आइ.एड.उत्तीर्ण, ५ जना एस.एल.सी. उत्तीर्ण पाइयो । सहयोगीकर्ता हुनका लागि आवश्यकता भन्दा बढी शैक्षिक योग्यता रहेको छ । जसमध्ये १ जना आइ.एड. र ५ जना एस.एल.सी. उत्तीर्ण रहेका छन् । सहयोगीकर्ताको शैक्षिक योग्यता बाहेक सम्बन्धित निकायले संचालन गरेका तालिम मध्ये २ हप्ते तालिम लिएको पाइयो ।

४.१.१ सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा प्र.अ.हरुबाट प्राप्त प्रतिक्रिया :

कुनै पनि पेशामा संलग्न सहयोगीकर्ताको पेशागत दक्षताको आधारहरुमध्ये निजले सम्पादन गरेको पेशागत कार्य पनि एक हो । त्यसैले सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा प्र.अ.हरुसंग निम्नानुसार प्रश्नावलीमा अन्तरवार्ता लिइएको थियो :

विद्यालयमा बालविकास केन्द्रहरु संचालन कहिलेदेखि सुरु भएको जिज्ञासामा अधिकांश प्र.अ.हरु प्रतिक्रिया के थियो भन्ने बालविकास केन्द्र स्थापित पुराना भएतापनि हाम्रो विद्यालयमा ४ जना प्र.अ.ले भन्ने २ वर्षदेखि विद्यालयको मातहतमा छन् भने २ जनाले डेढ वर्षदेखि विद्यालयको मातहत छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो ।

कार्यरत सहयोगीकर्ताको शैक्षिक योग्यताको सम्बन्धमा प्रतिक्रिया बुझ्न खोज्दा ५ जनाले एस.एल.सी.उत्तीर्ण र १ जना १२ उत्तीर्ण रहेको प्रतिक्रिया दिनुभयो । सहयोगीकर्ताको तालिम सम्बन्धमा प्र.अ.हरुबाट एकै खालको उत्तर आयो । तालिम लिएको २ हप्ताको, त्यसमा आधारभुत, सामाग्री निर्माण, प्राथमिक उपचार सम्बन्धि तालिम लिएको पाइयो । सहयोगीकर्ताको नियमित उपस्थिती सम्बन्धमा बुझ्न खोज्दा ४ जना प्र.अ.ले नियमित छन प्रतिक्रिया दियो भने २ जना प्र.अ.ले काम विशेषले कहिलेकाही अनुपस्थित हुन्छन् । भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । तपाईंबाट सहयोगीकर्ताको कक्षा अवलोकन गरिएको छ/छैन बुझ्न खोज्दा सबै प्र.अ.हरुको उत्तर एकै नासको भयो । हप्ता २/३ पटक कक्षा अवलोकन गरिन्छ । बच्चाहरुप्रतिको व्यवहार कस्तो भन्ने बारेमा बुझ्न खोज्दा ४ जना प्र.अ.ले राम्रो व्यवहार र पूर्ण जिम्मेवारी लिएको प्रतिक्रिया दिनुभयो भन्ने २ जना प्र.अ.ले मध्यम खालको व्यवहार गरेको प्रतिक्रिया दिनुभयो । सहयोगीकर्ताको मेहेनती सम्बन्धमा प्रतिक्रिया बुझ्न खोज्दा ३ जना प्र.अ.ले राम्रो मेहेनत गर्छन् । २ जनाले मध्यम खालको आवश्यकता अनुसार मात्रै र १ जनाले गर्दैन भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । विषयवस्तुको शिक्षणको विधि कस्तो भन्ने बारेमा प्रतिक्रिया बुझ्न खोज्दा ४ जना प्र.अ.ले स्थानीय सामाग्रीको प्रयोग गर्नुहुन्छ, र २ जनाले साधारण खालको शैक्षिक सामाग्री प्रयोग गर्छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । बालबालिकाको रुची र क्षमतानुसार कक्षा शिक्षण गरेका छ/छैन भन्ने बारेमा बुझ्न खोज्दा सबै प्र.अ. ६ वटैले एकैखालको उत्तर दिनुभयो । सबैको त हैन तर अधिकांश बालबालिकाहरुको रुची र क्षमतानुसार नै शिक्षण गरेका छन् । भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो ।

बालविकास केन्द्रमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सम्बन्धमा बुझ्न खोज्दा ३ जना प्र.अ.ले विद्यार्थीहरुसंग छलफल गरेर र ३ जनाले साधारण कुरा सोधपुछ गरेर मूल्याङ्कन गरेको प्रतिक्रिया दिनु भयो ।

४.२ सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा श्रोत व्यक्तिसंगको प्रतिक्रिया :

हाल नेपालमा १०४१ वटा श्रोत केन्द्रहरु संचालित छन् । साथै विद्यालय लगायत शिक्षासंग सम्बन्धित सम्पूर्ण शिक्षण संस्थाहरुलाई रेखदेख जिम्मेवारी दिएको त्यसैअनुरूप सिरहा जिल्लामा ११ वटा श्रोत केन्द्र छन् । जसमध्ये चन्द्रलालपुर श्रोत केन्द्र पनि एक हो । छनौटमा परेका चन्द्रलालपुर श्रोत केन्द्रका श्रोत व्यक्तिसंग लिइएको अन्तरवार्ताहरुको प्रतिक्रिया निम्नानुसार छन् :

क्षेत्रका बालविकास केन्द्रमा महिनामा कतिपटक अनुगमन गर्नुहुन्छ भन्ने बारेमा प्रतिक्रिया बुझ्दा कामको चापले महिनामा २ पटक सम्म अनुगमन गरिन्छ भन्ने प्रतिक्रिया आयो ।

सहयोगीकर्ताको नियमित भएको पाउनुभयो कि भएन भन्ने विषयमा बुझ्न खोज्दा नियमित नै छन भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । सहयोगीकर्ताले शिक्षण गर्दा कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धमा बुझ्न खोज्दा ३ जनाले सामान्य खालको कक्षाकोठाको व्यवस्थापन गरेका छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । सहयोगीकर्ताको विषयवस्तुको ज्ञान कस्तो छ भन्ने बारेमा प्रतिक्रिया बुझ्न खोज्दा ४ जनाको राम्रो र २ जनाको मध्यम खालको छ भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । शिक्षण गर्दा कुन विधिको प्रयोग गरेको पाउनुभयो भन्ने जिज्ञासामा खेल तथा मनोरञ्जन साथै छलफल विधि पनि सबै सहयोगीकर्ताले अपनाएका छन् भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेका पाउनुभयो कि भएन भन्ने बारेमा बुझ्न खोज्दा आवश्यकतानुसार गरेको छ भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । सहयोगीकर्ताले बच्चाहरुप्रति कस्तो उत्तरदायित्व एिको पाउनुभयो भन्ने प्रश्नमा पूर्ण जिम्मेवारी लिएको मैले महसुस गरेको छु भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो । तालिम उपलब्ध गराउनुभएको छ कि छैन भन्ने जिज्ञासामा आवश्यकता जति उपलब्ध गराएको छ भन्ने प्रतिक्रिया दिनुभयो ।

पारिश्रमिक सम्बन्धी जिज्ञासा राख्ने गर्नुभएको छ भन्ने सोध्दा राखेको छु तर सन्तुष्ट छैन । प्रतिक्रिया दिनुभयो ।

४.३ सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणहरु (ज्ञान, सीप प्रकृति) को सम्बन्धमा प्र.अ., स्रोत व्यक्ति र अभिभावकबाट प्राप्त प्रतिक्रियाको समष्टिगत अवस्था

तालिका नं. ४.३

क्र.सं.	विवरण	उत्तम	मध्यम	न्यून
ज्ञान				
१	विषयवस्तुको ज्ञान	८	१७	
सीप				
१.	कक्षा व्यवस्थापन	२	१५	८
२.	बालबालिकाको रुची र क्षमता अनुसारको कक्षा शिक्षण	१	१६	८
३.	स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग	२	१७	६
प्रवृत्ति				
१.	अनुशासन	८	१५	२
२.	उपस्थिति	२२	३	
३.	अध्ययनशीलता र जिज्ञासु	१	१७	५
४.	मेहनत	३	२२	
५.	बालबालिकाहरुसंगको व्यवहार	१४	८	३

माथि दिइएको तालिका विश्लेषण गर्दा सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणहरु (ज्ञान, सीप, प्रवृत्ति) को सम्बन्धमा प्र.अ., स्रोत व्यक्ति र अभिभावकहरुबाट प्राप्त प्रतिक्रियाको समष्टिगत अवस्था यसप्रकार छ :

सहयोगीकर्ताको विषयवस्तु सम्बन्धि ज्ञान

सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणका सम्बन्धमा ज्ञान महत्वपूर्ण पक्ष हो । ज्ञानको अभावमा सहयोगीकर्ता लक्ष्यमा पुग्न सक्दैन । त्यसकारण सहयोगीकर्तामा ज्ञान हुन आवश्यक छ । माथिको भनाइहरूको विश्लेषण गर्दा सहयोगीकर्तामा विषयवस्तुको ज्ञान अनुसारको शिक्षण सम्बन्धि ज्ञान जान्न खोज्दा ८ जना (३२%) उत्तरदाताहरूको प्रतिक्रिया उत्तम र १७ जना (६८%) उत्तरदाताहरूको प्रतिक्रिया मध्यम रहेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताको पेशागत सीप

सहयोगीकर्तामा सीप हुनु आवश्यक छ । कक्षाकोठा व्यवस्थापन, स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग, बालबालिकाका रुची र क्षमता अनुसारको कक्षा शिक्षण गर्न सीपको आवश्यकता पर्दछ । सीपको अभावमा शिक्षण सफल र प्रभावकारी हुन सक्दैन । यसरी समष्टिगत रूपमा भन्नुपर्दा स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरे शिक्षण गर्ने सहयोगीकर्ताले उत्तम भन्नेमा २ जना (८%), मध्यम भन्नेमा १७ जना (६८%) र न्यून भन्नेमा ७ जना (२८%)ले प्रतिक्रिया दिएका थिए । त्यसैगरी कक्षा व्यवस्थापनमा उत्तम २ जना (८%) ले, मध्यम भन्नेमा १५ जना (६०%) र न्यून भन्नेमा ८ जना (३२%) उत्तरदाताहरूको प्रतिक्रिया पाइयो र बालबालिकाको रुची र क्षमता अनुसारको कक्षा शिक्षण गर्दा उत्तम भन्नेमा १ जना (४%), मध्यम भन्नेमा १६ जना (६४%) र न्यून भन्नेमा ८ जना (३२%) उत्तरदाताले प्रतिक्रिया दिएका थिए । यसबाट के प्रस्ट हुन्छ भने सहयोगीकर्ताको सीप मध्यम खालको रहेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताको प्रवृत्ति

प्रवृत्ति भन्नाले सहयोगीकर्ताको बानी व्यवहार सम्बन्धित पक्ष हो । पूर्व प्राथमिक कक्षामा शिक्षण गर्ने सहयोगीकर्ताहरूमा अनुशासन, उपस्थिति, अध्ययनशीलता र जिज्ञासा, मेहनत र बालबालिकासंगको व्यवहार के कस्तो छ भन्ने सम्बन्धित प्रतिक्रिया बुझ्दा उत्तरदाताहरूले प्रतिक्रिया दिएका थिए जसअनुसार अनुशासन सम्बन्धमा उत्तममा ८ जना (३२%), मध्यममा १५ जना (६०%) र न्यूनमा २ जना (८%) प्रतिक्रिया दिएका थिए । उपस्थिति सम्बन्धमा उत्तममा २२ जना (८८%) र मध्यममा ३ जना (१२%) प्रतिक्रिया दिएका थिए भन्ने न्यून भन्नेमा कोहीपनि प्रतिक्रिया दिएका थिएनन् । अध्ययनशीलता र जिज्ञासा सम्बन्धमा प्रतिक्रिया बुझ्दा उत्तममा १ जना (४%), मध्यममा १७ जना (६८%) र न्यूनमा ७ जना (२८%) प्रतिक्रिया दिएका थिए । मेहनत सम्बन्धमा ३ जना (१२%) ले उत्तम र २२ जना (८८%) ले मध्यम प्रतिक्रिया दिएका थिए र न्यून भन्नेमा कोही पनि सहमत भएका थिएनन् । त्यसैगरी बालबालिकाहरूसंगको व्यवहार के कस्तो छ भन्ने बारेमा बुझ्दा १४ जना (५६%) ले उत्तम, ८ जना (३२%) ले मध्यम र ३ जना (१२%) ले न्यून प्रतिक्रिया दिएका थिए । समग्र रूपमा भन्नुपर्दा प्रवृत्ति मध्यम खालको रहेको पाइयो ।

४.४. सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत गुणहरूको सम्बन्धमा बालबालिकाहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया :

सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत गुणहरूको कार्यस्थल बालविकास केन्द्रमा भर्ना गरिएका बालबालिकाहरू छन् । त्यसैले अनुसन्धानकर्ताले सम्बन्धित बालबालिकाहरूसंग सम्बन्ध कायम गरी संरचित अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । अन्तर्वार्ताको क्रममा बालबालिकाको कोमल मस्तिष्क, उनीहरूको निश्चल स्तर र उमेरको ख्याल राख्दै एकदमै सजगताका साथ लिइएको थियो । बालबालिकाहरबाट प्राप्त तथ्यांकलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका ४.४

सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत गुणहरूको सम्बन्धमा बालबालिकाहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रिया

क्र.सं.	विवरण	प्रतिक्रिया	संख्या
१.	सहयोगीकर्ताको उपस्थिति सम्बन्धमा	दिनहुँ आउने	१६ (८८.८८%)
		कहिलेकाहिं	२ (११.११%)
२.	शिक्षकले गर्ने व्यवहार सम्बन्धमा	राम्रो व्यवहार	१५ (८३.३३%)
		सामान्य व्यवहार	३ (१६.६६%)
३.	शिक्षक देखि डराउने सम्बन्धमा	डर लाग्ने	६ (३३.३३%)
		डर नलाग्ने	१२ (६६.६६%)
४.	शिक्षण सम्बन्धमा	रुची अनुसार	१३ (७२.२२%)
		रुचीलाई ख्याल नगरी	५ (२७.७७%)
५.	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धमा	प्रयोग गरेको	१० (५५.५५%)
		प्रयोग नगरेको	८ (४४.४४%)
६.	पढ्नलाई प्रेरित गर्ने सम्बन्धमा	पुरस्कार दिने	१२ (६६.६६%)
		नदिने	६ (३३.३३%)

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१ ।

माथिको तालिका अनुसार सहयोगीकर्ताको उपस्थितिको सम्बन्धमा पनि १६ जना (८८.८८%) बालबालिकाहरूले सहयोगीकर्ता दिनहुँ विद्यालय आउने गरेको बताए भने २ जना (११.११%) ले कहिलेकाहिं आउने गरेको बताए । त्यसैगरी बालबालिकाहरूलाई सहयोगीकर्ताको व्यवहारको बारेमा सोधिएकोमा १५ जना (८३.३३%) ले राम्रो व्यवहार गरेको बताए भने ३ जना (१६.६६%) ले सामान्य किसिमको व्यवहार गरेको बताए । बालबालिकाहरूसित सहयोगीकर्तासंग डराउने सम्बन्धमा पनि अन्तरवार्ताको क्रममा छलफल गरिएको थियो । यस सम्बन्धमा १२ जना (६६.६६%) ले डर लाग्दैन भन्ने प्रतिक्रिया दिए भने ६ जना (३३.३३%) डर लाग्छ भनि प्रतिक्रिया दिए । बालबालिकाहरूलाई सहयोगीकर्ताले उनीहरूको रुची अनुसार शिक्षण गर्छ कि गर्दैन भनी जिज्ञासामा १३ जना (७२.२२%) ले आफ्नो रुची अनुसारको शिक्षण गर्ने गरेको बताए भने ५ जना (२७.७७%) ले शिक्षण रुची अनुसारको नभएको बताए । त्यसैगरी बालबालिकाहरूलाई शिक्षणको क्रममा शिक्षण सामग्री प्रयोग भए नभएको सम्बन्धमा पनि सोधिएको थियो । यसको प्रतिक्रिया स्वरूप १० जना (५५.५५%) ले शिक्षणको क्रममा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग हुने गरेको बताए भने ८ जना (४४.४४%) ले भने शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग हुँदैन भन्ने प्रतिक्रिया दिए ।

यसैगरी बालबालिकाहरूलाई पढ्नमा उत्प्रेरणाको ठूलो महत्त्व हुन्छ । उत्प्रेरणा गर्न सक्नु हरेक शिक्षकको कर्तव्य हो । यसै सन्दर्भमा बालबालिकाहरूलाई शिक्षकले पढ्नप्रति उत्प्रेरित गर्छ कि गर्दैन भन्ने जिज्ञासाको प्रतिक्रियामा १२ जना (६६.६६%) ले पुरस्कारद्वारा उत्प्रेरित गर्ने गरेको प्रतिक्रिया दिए भने ६ जना (३३.३३%) बालबालिकाहरूले आफूलाई खासै पढाइप्रति उत्प्रेरणा नभएको प्रतिक्रिया दिए ।

बालबालिकाहरूबाट प्राप्त प्रतिक्रियाको समग्र विश्लेषण गर्दा सहयोगीकर्ताको पेशागत ज्ञान, सीप र प्रवृत्तिको अवस्था निम्नानुसारको पाइयो :-

ज्ञान अन्तर्गतका पेशागत गुणहरूका सम्बन्धमा सहयोगीकर्ताहरूमा ज्ञानात्मक गुणहरू ठीकै रहेको पाइयो । सीप अन्तर्गतका पेशागत गुणहरूमा पनि सहयोगीकर्ताहरूमध्ये धेरैले शिक्षण सामग्री प्रयोग गर्ने गरेको र विषयवस्तुप्रति बालबालिकाहरूलाई आकर्षित गर्ने प्रयास पनि गर्ने गरेको पाइयो । प्रवृत्ति अन्तर्गतका पेशागत गुणहरूमा अधिकांश कार्यकर्ताहरूले बालबालिकाहरूसित राम्रो व्यवहार गर्ने गरेको विद्यालयमा नियमित उपस्थित भई कार्य सम्पादन गर्दै बालमनोविज्ञानको ख्याल गर्दै कक्षा शिक्षण गर्ने प्रयोग गरेको पाइयो भने कोहीले यी गुणहरूलाई अवलम्बन गर्न सकेको पाइएन जसअनुरूप समग्रमा प्रवृत्ति अन्तर्गतका पेशागत गुणहरूमा सहयोगीकर्ता सामान्य पाइयो । यसरी समग्रमा बालबालिकाहरूबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा भन्नुपर्दा सहयोगीकर्ताहरूले बहुसंख्यक बालबालिकालाई आकर्षक तरिकाले उत्प्रेरणा गर्दै उनीहरूको इच्छा, आकांक्षा र भावनाको सम्बोधन गर्न सफल भएको पाइयो भने केही बालबालिकाहरूको इच्छा र आकांक्षाको सही सम्बोधन गर्न नसकेको पाइयो ।

४.५. सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धि कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांक :

सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्थाको सम्बन्धमा तथ्यांक संकलनको क्रममा अनुसन्धानकर्ता स्वयम् उपस्थित भई कक्षा अवलोकन गरेको थियो । अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांकलाई निम्नानुसारको तालिकामा प्रस्तुत गरेको छ :-

तालिका ४.५

सहयोगीकर्ताको पेशागत गुण सम्बन्धमा कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांक :

क्र.सं.	विवरण	उत्तम	मध्यम	न्यून
१	विषयवस्तुको उच्च ज्ञान		४	२
२	बालमनोविज्ञानको ज्ञान		३	३
३	शिक्षण पद्धतिको ज्ञान		२	४
४	शिक्षण सीप		३	३
५	शिक्षण सामग्रीको प्रयोग		१	५
६	उत्तरदायित्वको बोध	१	४	१
७	जिज्ञासु र सहनशीलता		३	३
८	असल नेतृत्व		२	४
९	व्यक्तिगत सरसफाईको अवस्था	२	३	१
१०	विद्यार्थीसंगको सम्बन्ध र मिलनसारिता	१	४	१

श्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

माथिको तालिकामा उल्लेख भए अनुसार कक्षा अवलोकनको क्रममा जम्मा ६ जना सहयोगीकर्ताको कक्षा अवलोकन गरिएकोमा ४ जना सहयोगीकर्ताहरू मध्यम ज्ञान भएका पाइए भने २ जना सहयोगीकर्ताहरू न्यून ज्ञान भएको पाइयो र कुनै पनि सहयोगीकर्तामा उच्च ज्ञान भएको पाइएन ।

त्यस्तै माथिको तालिकाबाट के स्पष्ट हुन्छ भने जम्मा सहयोगीकर्तामध्ये ३ जना बालमनोविज्ञानको ज्ञान मध्यम भएको पाइयो र ३ जनामा बालमनोविज्ञानको ज्ञान कम अर्थात् न्यून भएको पाइयो । कुनै पनि सहयोगीकर्तामा बालमनोविज्ञानको उच्च ज्ञान भएको पाइएन ।

शिक्षण पद्धतिको ज्ञान सम्बन्धमा प्राप्त तथ्यांक अनुसार २ जना सहयोगीकर्ताहरूमा मध्यम ज्ञान भएको पाइयो भने ४

जना सहयोगीकर्ताहरु भने न्यून ज्ञान भएको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताको पेशागत सीपको एक अर्को महत्वपूर्ण पक्ष शिक्षण सीप पनि हो । शिक्षण सीपको सन्दर्भमा प्राप्त तथ्यांक अनुसार ३ जना सहयोगीकर्ताहरुमा शिक्षण सीपको विकास मध्यम स्तरसम्म भएको पाइयो भने ३ जना सहयोगीकर्तामा शिक्षण सीपको न्यून विकास भएको पाइयो । यसमा पनि अन्य पेशागत सीपहरु जस्तै उच्च तहको शिक्षण सीप भएको शिक्षण सहयोगीकर्ता भेटाउन सकिएन ।

शिक्षण सामग्रीको प्रयोग अवलोकनको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष थियो । अवलोकन गरिएका कक्षाहरुमा ५ जना सहयोगीकर्ताले न्यून मात्रामा कक्षा शिक्षणमा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेको पाइयो भने १ जना सहयोगीकर्ताले शिक्षण सामग्रीको प्रयोग मध्यम रूपमा गरेको पाइयो । अवलोकन गरिएका कक्षाहरुमा शिक्षण सामग्रीको उत्तम र सही रूपमा प्रयोग भएको पाइएन ।

त्यसैगरी उत्तरदायित्वको बोध सम्बन्धमा सहयोगीकर्ताको कक्षा अवलोकन गरेकोमा १ जना उत्तम, ४ जना मध्यम र १ जना न्यून उत्तरदायित्वको बोध भएको पाइयो । अवलोकन गरिएका कक्षाहरुको आधारमा सहयोगीकर्ताहरुको जिज्ञासु र अध्ययनशीलता स्वभाव ३ जनामा मध्यम खालको र ३ जनामा न्यून रहेको पाइयो । त्यसैगरी सहयोगीकर्ताको नेतृत्वको बारेमा भन्नुपर्दा २ जना सहयोगीकर्ता मध्यम खालको नेतृत्व सीप भएका २४ जना सहयोगीकर्ताहरु नेतृत्वमा कमसल वा न्यून रहेको देखिएको थियो । कक्षा अवलोकनको क्रममा शिक्षक/सहयोगीकर्ताको व्यक्तिगत सरसफाईको अवस्था सम्बन्धमा २ जना उत्तम, ३ जना मध्यम र १ जना न्यून सरसफाईमा रहेको देखियो । साथै विद्यार्थीसंगको सम्बन्ध र मिलनसारितालाई हेर्दा अवलोकन गर्दा १ जना उत्तम, ४ जना मध्यम र १ जना न्यून मिलनसारिता रहेको पाइएको थियो । सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको सम्बन्धमा गरिएको अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांकले सहयोगीकर्ताहरुको ज्ञान-सीप र प्रवृत्तिका अवस्था पाइयो । सहयोगीकर्ताका ज्ञान अन्तर्गतको पेशागत गुणहरुको सम्बन्धमा सामान्य पाइए । अधिकांश सहयोगीकर्ताहरुको विषयवस्तुको ज्ञानमा मध्यम पाइए भने शिक्षण पद्धतिको ज्ञानमा न्यून पाइयो । सहयोगीकर्ताहरुमा सीप अन्तर्गतका पेशागत गुणहरु अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा सामान्य वा अलि कमजोर नै पाइयो । शिक्षण सीप र शिक्षण सामग्रीको प्रयोग पनि मध्यम भएको पाइयो । सहयोगीकर्ताहरुको प्रवृत्ति अन्तर्गतका पेशागत गुणहरुमा पनि कमजोर नै पाइयो । अधिकांश सहयोगीकर्ताहरुको नेतृत्व क्षमता कमजोर भएको पाइयो ।

यसरी कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा भन्नुपर्दा शिक्षण सहयोगीकर्ताहरुको पेशागत गुणको अवस्था मध्यम खालको देखियो ।

४.६. सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बनमा भोगेका समस्याहरु :

सहयोगीकर्ताहरुको पेशा अवलम्बनमा भोगेका समस्याहरुको सम्बन्धमा अध्ययनका लागि छनौट गरिएका सहयोगीकर्तासंग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो । अन्तर्वार्ताको क्रममा उनीहरुको पेशागत अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरुका सम्बन्धमा प्राप्त तथ्यांक तल तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. ४.६

सहयोगीकर्ताका पेशा अवलम्बनमा भोगेका समस्याहरु :

क्र.सं.	विवरण/प्रश्नावली	प्रतिक्रिया	संख्या
१	तलब सम्बन्धि समस्या	सन्तुष्ट असन्तुष्ट	१ ५
२	शैक्षिक सामग्री उपलब्धता सम्बन्धमा समस्या	आवश्यक मात्रामा उपलब्ध अपर्याप्त	२ ४
३	स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोग सम्बन्धमा समस्या	निर्माण गर्न सजिलो निर्माण गर्न गाह्रो	१ ५
४	निर्देशिका र श्रोत सामग्रीको उपलब्धता सम्बन्धमा	पर्याप्त कम नभएको	० २ ४
५	स्वअध्ययन सामग्री उपलब्धता सम्बन्धमा	पर्याप्त कम नभएको	० ३ ३
६	अन्य कार्यहरुमा सहभागी हुन अवसर सम्बन्धमा	सहयोग गर्छ कम सहयोग गर्छ सहयोग गर्दैन	१ १ ४

श्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७१

संकलित तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरु निम्न अनुसार रहेका छन् : सहयोगीकर्ताले आफ्नो पेशा अवलम्बन गर्दा तलब सम्बन्धि समस्या रहेको प्रतिक्रिया दिए । जम्मा ६ जना सहयोगीकर्तामध्ये १ जना संतुष्ट र बाँकी ५ जना असंतुष्ट रहेको प्रतिक्रिया दिएकाले सहयोगीकर्ताको तलब समस्या देखियो ।

शैक्षिक सामग्री उपलब्धता सम्बन्धमा सहयोगीकर्तासंग राखेको जिज्ञासामा आवश्यक मात्रामा उपलब्ध हुन्छ भन्ने प्रतिक्रियामा मात्र २ जना सहमत भए भने बाँकी ४ जनाले शैक्षिक सामग्रीको अप्रयाप्त रहेको भन्ने प्रतिक्रिया दिए । यसकारण अधिकांश सहयोगीकर्ताले शैक्षिक सामग्रीको अभाव देखिएको हुनाले समस्या रहेको पाइयो ।

स्थानीय शैक्षिक सामग्री निर्माण सम्बन्धमा जिज्ञासा राख्दा शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्न सजिलो भन्नेमा १ जना र बाँकी ५ जनाले निर्माण गर्न गाह्रो हुन्छ भन्ने प्रतिक्रिया दिए । यसकारण अधिकांश उत्तरदाताले शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्न गाह्रो हुन्छ भनेकाले स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको निर्माणमा समस्या देखियो ।

निर्देशिका र श्रोतसाधनको उपलब्धता सम्बन्धमा के कस्तो छ भन्ने जिज्ञासा राख्दा पर्याप्त श्रोतसाधन उपलब्ध हुन्छ भन्नेमा कोही पनि सहमत भएनन् । कम मात्रामा उपलब्ध हुन्छन् भन्नेमा २ जना र निर्देशिका र श्रोतसाधनको उपलब्ध नभएकोमा ४ जना सहयोगीकर्ताले प्रतिक्रिया दिए । यसकारण अधिकांश उत्तरदाताको आधारमा सहयोगीकर्तालाई पेशा अवलम्बनमा समस्या रहेको देखियो ।

त्यसैगरी सहयोगीकर्तालाई स्व अध्ययन सामग्री उपलब्ध हुन्छ कि हुँदैन? भन्ने बारेमा प्रतिक्रिया बुझ्दा पर्याप्त भन्नेमा कोही पनि सहमत भएनन् भन्ने कम मात्रामा स्व अध्ययन सामग्री उपलब्ध हुन्छन् भन्नेमा ३ जना र बाँकी ३ जना सहयोगीकर्ताले स्व अध्ययन सामग्री उपलब्ध नै नभएको प्रतिक्रिया दिँदा विश्लेषण गर्न सकिन्छ कि सहयोगीकर्तामा स्व अध्ययन सामग्रीको समस्या देखिएको थियो ।

सहयोगीकर्ता अन्य कार्यमा सहभागी हुने अवसर सम्बन्धमा जिज्ञासा राख्दा अधिकांश सहयोगीकर्ताले सहभागी भइदैन भन्ने प्रतिक्रिया दिएको हुनाले उनीहरूले अन्य क्षेत्रमा पनि भुमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिएकोले सहयोगीकर्तामा समस्या रहेको देखियो ।

यसरी प्राप्त तथ्यांकलाई समग्रमा सहयोगीकर्ताहरूको पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरूमा न्यून श्रोत र साधनहरूको उपलब्धता, स्थानीयवासी र सम्बन्धित पदाधिकारीहरूले उपयुक्त स्तरको चासो दिन नसक्नु, तालिम समयानुकूल पेशाको संवेदनशीलतालाई सम्बोधन गर्ने तहको नहुनु जस्ता कारणहरूले पेशागत गुणहरूमा निकै समस्याहरू रहेको पाइयो । यद्यपि यी समस्याहरू बालविकास केन्द्र रहेको अव्यवस्थित तथा विद्यालयको पहुँचले पनि समस्याको संख्यात्मक तथा गुणात्मक रूपमा फरक-फरक स्थितिमा फरक समस्या पाइए । प्राप्त तथ्यांकले सहयोगीकर्ताको पेशागत कार्य सम्पादनका क्रममा निम्नानुसारका समस्याहरू रहेको पाइयो :

आर्थिक तथा भौतिक समस्या :

सहयोगीकर्ता न्यून आर्थिक प्रोत्साहन वा सुविधा, बालविकास केन्द्र रहेको न्यून आर्थिक सुविधा जस्ता समस्याहरू देखिए ।

मनोवैज्ञानिक समस्या :

सम्बन्धित पक्षको न्यून चासो, फितलो प्रतिवद्धता जस्ता कारणहरूले सहयोगीकर्ताहरू उच्चतम रूपमा उत्प्रेरित हुन नसकेको पाइयो ।

पेशागत कार्य सम्पादनको चुनौतीहरू :

सहयोगीकर्ताहरूले भौतिक र मनोवैज्ञानिक समस्याहरूको साथ-साथै आफ्नो पेशागत दक्षतासित सम्बद्ध चुनौतिहरूको सामना गरेको पाइएन । यी चुनौतिहरूमध्ये न्यून प्रभावकारी तालिम, फितलो निरिक्षण तथा अनुगमन र पाठ्यक्रमको अभाव जस्ता कुराहरूले मुख्य चुनौती सिर्जना गरेको देखिन्छ ।

४.७. सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत समस्याहरूको समाधानको लागि अपनाउनु पर्ने उपायहरू :

बालविकास केन्द्र/पुर्व प्राथमिक तहमा कार्यरत सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत गुणहरूको निरन्तर विकास गर्दै समग्र बालशिक्षाको विकासमा योगदान पुऱ्याउनु नै सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत समस्याहरूको समाधानको उपाय हो । यसरी पेशागत गुणहरूको विकासका लागि के कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने कुराहरूको सन्दर्भमा सहयोगीकर्ता, प्रधानाध्यापक, श्रोतव्यक्ति र अभिभावकसित समुहगत छलफल गरिएको थियो । समुहगत छलफलको क्रममा समग्र छलफल पश्चात सहयोगीकर्ताहरूको पेशागत गुणहरूको विकासका लागि अपनाउनु पर्ने उपायहरूमा निम्न उपायहरू मुख्य ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने भन्ने निश्कर्ष निस्कियो ।

प्रभावकारी तालिम :

सहयोगीकर्ताहरूको लागि दिइने तालिमको प्रभावकारितामा वृद्धि गर्दै स्थानीय स्तरका समस्याहरूको समाधान गर्दै आफ्नो पेशा दक्षतासाथ सम्पादन गर्नको लागि सवलकृत गर्छ, पेशा अवलम्बनमा रहेका समस्याहरूको समाधानको एक महत्वपूर्ण पक्ष भएको कुरा समुहगत छलफलका सहभागीहरूको रह्यो ।

शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था :

सहयोगीकर्ताहरूलाई आफ्नो पेशाप्रतिको जिम्मेवारी पुरा गर्ने वातावरणको सृजनाका लागि आवश्यक शैक्षिक सामग्रीको आवश्यकता भएको कुरामा समुहगत छलफलमा सहभागीहरूको बहुमत रहयो ।

आवश्यक भौतिक सुविधाको व्यवस्था :

बालविकास केन्द्रमा उपलब्ध भौतिक सुविधाहरूको सुधारबाट पनि सहयोगीकर्ताहरूको पेशाप्रतिको सकारात्मक धारणाको विकासका साथै कार्यस्थलमा कार्य सम्पादनमा सहजता ल्याउने र कार्य सम्पादनको गुणस्तरीय बढाउने भएकोले आवश्यक भौतिक सुविधाहरूको व्यवस्थाद्वारा पनि पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरू केही हदसम्म भएपनि काम गर्ने समुहगत छलफलका सहभागीहरूले व्यक्त गरे ।

निरीक्षण, अनुगमन वस्तुगत पृष्ठपोषणको व्यवस्था :

सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरूको समाधानका लागि बालविकास केन्द्रका विविध पक्षहरूको सम्वद्ध निकायबाट निरीक्षण, अनुगमन र पृष्ठपोषणको व्यवस्था गरिनुपर्ने कुराको आवश्यकता पनि सहभागीहरूले जोड दिए ।

सहयोगीकर्ताले सेवा सुविधामा वृद्धि र पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभुति :

सहयोगीकर्ताहरूलाई बढीभन्दा बढी समय आफ्नो पेशामा अवलम्बन कार्यका लागि दिन सक्ने वातावरणको सिर्जना गर्दै उनीहरूको पेशा अवलम्बनको अर्को उपाय सेवा सुविधाको वृद्धि र पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभुति भएको कुरा समुहगत छलफलमा पाइयो ।

बालविकास केन्द्र सम्बन्धमा सामाजिक चेतना :

बालविकासको आवश्यकता र यसको महत्वको बारेमा सामाजिक चेतना कार्यक्रमहरूबाट समग्र बालविकास केन्द्रहरूप्रतिको सर्वसाधारणहरूको सकारात्मक धारणाको विकास गर्दै सहयोगीकर्ताको सामाजिक पहिचान तथा सम्मानको वृद्धिबाट पनि यस पेशाको अवलम्बनमा देखिएका समस्याहरूको समाधान गर्न सकिने कुरा समुहगत छलफलमा सहभागीहरूले बताए ।

पाठ्यक्रम सुधार :

समुहगत छलफलको क्रममा सहभागीहरूले बालविकास केन्द्र जस्तो आधारभुत तहमा पूर्व प्राथमिक तहका उद्देश्य अनुरूप राष्ट्रिय स्तरमा निरपेक्ष तरिकाले निर्माण गरिएको पाठ्यक्रम सबै ठाँउ र परिस्थितिको लागि उत्तिकै उपलब्धिमूलक हुन सक्ने भएकोले देश, काल र परिस्थितिको वस्तुनिष्ठा मूल्यांकन गर्दै उपलब्ध साधन, श्रोत र सहयोगीकर्ताको कार्यान्वयन गर्ने क्षमताशील सामञ्जस्य कायम राख्दै/गर्दै पाठ्यक्रम निरन्तर र नियमित सुधार गर्नुपर्ने प्रतिक्रिया छलफलको क्रममा दिएका थिए । यसरी सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्या समाधान गर्नको लागि प्राप्त उपायहरू प्रभावकारी तालिम, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था, आवश्यक भौतिक सुविधाको व्यवस्था, सहयोगीकर्ताहरूको सेवा सुविधामा वृद्धि र पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभुति, बालविकास केन्द्र/पूर्व प्राथमिक शिक्षा सम्बन्धमा सामाजिक चेतना, पाठ्यक्रम सुधार पक्षमा बढी जोड दिनुपर्ने बताएको पाइयो ।

परिच्छेद-पाँच

प्राप्ति, निश्कर्ष र सुभाव

बालविकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्थाको पहिचान गर्न सिरहा जिल्लाको चन्द्रलालपुर स्रोत केन्द्र स्थित असनपुर, लालपुर र चन्द्रलालपुर गा.वि.स.भित्र अवस्थित ६ वटा बालविकास केन्द्रहरूमा बालविकास केन्द्रका सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्था, सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बनमा भोग्नु परेका समस्या र ती समस्या समाधानका उपायहरू पहिचान गर्नका लागि यो अनुसन्धान गरिएको थियो । जसको सारांश, निश्कर्ष र सुभाव निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो अनुसन्धान कार्य मूलतः ३ वटा उद्देश्यहरू (बालविकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्था, पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्या र पेशा अवलम्बनमा देखिएका समस्या समाधानका उपाय पत्ता लगाउनु) मा केन्द्रित रही संचालन गरिएको थियो । अध्ययन कार्यसंग सम्बन्धित विभिन्न पूर्व साहित्यहरूलाई मध्यनजर राखी यो अध्ययन गरिएको थियो ।

अध्ययन क्षेत्रको छनोट, उद्देश्योन्मुख विधिबाट गरिएको थियो भने नमुना बालविकास केन्द्रको छनोटमा सम्भावनायुक्त विधि अन्तर्गत गोला प्रथाबाट गरिएको थियो ।

अध्ययनको विषयसंग सम्बन्धित सुचनाहरू संकलन गर्न सर्वप्रथम चन्द्रलालपुर स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत असनपुर, लालपुर र चन्द्रलालपुर गा.वि.स.मा अवस्थित क्रमशः २/२ वटा बालविकास केन्द्रहरू छनोट गरिएको थियो । त्यसैगरी अध्ययनको विषयसंग सम्बन्धित विषयहरू संकलन गर्न प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, अभिभावक, सहयोगीकर्ता, बालबालिका आदिलाई छनोट गरिएको थियो ।

५.१. प्राप्ति :

अध्ययनको क्रममा विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गरी प्राप्त गरिएका सुचना तथा तथ्यांकहरूको व्याख्या र विश्लेषणको आधारमा निम्नानुसारका प्राप्तिहरू भएका छन् :-

सहयोगीकर्ताको विषयवस्तु सम्बन्धि ज्ञान :

सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणका सम्बन्धमा ज्ञान महत्वपूर्ण पक्ष हो । ज्ञानको अभावमा सहयोगीकर्ता लक्ष्यमा पुग्न सक्दैन । त्यसकारण सहयोगीकर्तामा ज्ञान हुनु आवश्यक छ । माथिको भनाइहरूको विश्लेषण गर्दा सहयोगीकर्तामा विषयवस्तुको ज्ञान अनुसारको शिक्षण सम्बन्धि ज्ञान जान्न खोज्दा ८ जना उत्तरदाताहरूको प्रतिक्रिया उत्तम र १७ जना उत्तरदाताहरूको प्रतिक्रिया मध्यम रहेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताको पेशागत सीप

सहयोगीकर्तामा सीप हुनु आवश्यक छ । कक्षाकोठा व्यवस्थापन, स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग, बालबालिकाका रुचि र क्षमता अनुसारको कक्षा शिक्षण गर्न सीपको आवश्यकता पर्दछ । सीपको अभावमा शिक्षण सफल र प्रभावकारी हुन

सकदैन , यसरी समष्टिगत रूपमा भन्नुपर्दा स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरे शिक्षण गर्ने सहयोगीकर्ताले उत्तम भन्नेमा २ जना, मध्यम भन्नेमा १७ जना र न्यून भन्नेमा ६ जनाले प्रतिक्रिया दिएका थिए । त्यसैगरी कक्षा व्यवस्थापनमा उत्तम २ जना, मध्यम भन्नेमा १५ जना र न्यून भन्नेमा ८ जना उत्तरदाताको प्रतिक्रिया पाइयो र बालबालिकाको रुचि र क्षमता अनुसारको कक्षा शिक्षण गर्दा उत्तम भन्नेमा १ जना, मध्यम भन्नेमा १६ जना र न्यून भन्नेमा ८ जना उत्तरदाताले प्रतिक्रिया दिएका थिए । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सहयोगीकर्ताको सीप मध्यम खालको रहेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताको प्रवृत्ति

प्रवृत्ति भन्नाले सहयोगीकर्ताको बानी व्यवहार सम्बन्धीको पक्ष हो । पूर्व प्राथमिक/बालबिकास केन्द्रका कक्षामा शिक्षण गर्ने सहयोगीकर्ताहरूमा अनुशासन, उपस्थित, अध्ययनशीलता र जिज्ञासा, मिहेनत र बालबालिकासंगको व्यवहार के कस्तो छ भन्ने विषयहरूमा प्रतिक्रिया बुझ्न खोज्दा उत्तरदाताहरूले प्रतिक्रिया दिएका थिए । जसअनुसार अनुशासन सम्बन्धमा उत्तममा ८ जना, मध्यममा १५ जना र न्यूनमा २ जना प्रतिक्रिया दिएका थिए । उपस्थिति सम्बन्धमा उत्तममा २२ जना मध्यममा ३ जना प्रतिक्रिया दिएका थिए भने न्यूनमा भन्ने कसैले पनि प्रतिक्रिया दिएका थिएनन् । अध्ययनशीलता र जिज्ञासा सम्बन्धमा जिज्ञासा बुझ्दा उत्तममा १ जना, मध्यममा १७ जना र न्यूनमा ५ जना प्रतिक्रिया दिएका थिए । मिहेनत सम्बन्धमा ३ जनाले उत्तम, २२ जनाले मध्यम र न्यून भन्नेमा कसैले पनि सहमति जनाएका थिएनन् । त्यसैगरी बालबालिकाहरूसंगको व्यवहार के कस्तो छ भनेर बुझ्दा १४ जनाले उत्तम, ८ जनाले मध्यम र ३ जनाले न्यून प्रतिक्रिया दिएका थिए । समष्टिमा भन्नुपर्दा प्रवृत्ति मध्यम खालको रहेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताले पेशा अवलम्बनमा भोगेको समस्याहरू

बालबिकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताहरूले पेशा अवलम्बन गर्दा विभिन्न समस्याहरू जस्तै न्यून तलब, शैक्षिक सामग्रीको अभाव, निर्देशिका र स्रोत सामग्रीको कम उपलब्धता, स्व अध्ययन सामग्रीको कम उपलब्धता, विद्यालयका प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, व्यवस्थापन समिति, स्थानीय सदस्यहरूबाट न्यून सहयोग, अन्य कार्यहरूमा सहभागी हुने कम अवसर आदि भोग्नु परेको पाइयो ।

सहयोगीकर्ताले पेशा अवलम्बन गर्दा भोग्नु परेको विभिन्न समस्याहरूको समाधान सम्बन्धमा प्रभावकारी तालिम, पर्याप्त शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था, भौतिक सुविधाको व्यवस्था, निरन्तर निरीक्षण, अनुगमन र पृष्ठपोषणको व्यवस्था, सहयोगीकर्ताहरूको सेवा सुविधामा वृद्धि र पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभूति, पूर्व प्राथमिक तह/बालबिकास केन्द्र सम्बन्धि सामाजिक चेतना, पाठ्यक्रम सुधार गर्नुपर्ने प्राप्तिहरू भएको पाइयो ।

५.२. निष्कर्ष

बालबिकास केन्द्रमा अध्यापनरत सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणको अवस्था पहिचान गर्ने सहयोगीकर्ताले पेशा अवलम्बन गर्दा भोग्नुपरेको समस्याहरू र तिनका समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउन सिरहा जिल्लाका चन्द्रलालपुर स्रोत केन्द्रका असनपुर, लालपुर र चन्द्रलालपुर गा.वि.स.का ६ वटा बालबिकास केन्द्रहरूमा अध्यापन गराइरहेका सहयोगीकर्ताहरू, बालबालिकाहरू, अभिभावकहरू, प्र.अ.हरू, स्रोत व्यक्तिलाई लिइएको थियो ।

यस अध्ययनबाट के देखिन्छ भने बालविकास केन्द्रमा अध्यापन गरिरहेका सहयोगीकर्ताहरूमा पेशागत गुण सम्बन्धमा जुन गुणहरू हुनुपर्ने हो ती गुणहरू सामान्य रूपमा रहेको छ । जसले गर्दा बालबालिकाहरूको विकास सही रूपमा हुन सकेको छैन । यसरी सहयोगीकर्ताहरूमा जुन गुणहरू हुनुपर्ने हो ती गुण न्यून रूपमा रहनुमा विभिन्न कारणहरू छन् । ती कारणहरूमा न्यून तलव, शैक्षिक सामग्री, निर्देशिका, स्व अध्ययन सामग्रीको कम उपलब्धता, तालिमको अभाव, विभिन्न पक्षहरूबाट कम सहयोग प्राप्त भएको कारणले गर्दा नै देखिन्छ । जसले गर्दा सहयोगीकर्ताले विभिन्न समस्याहरू भोग्नु परेको छ । यसरी सहयोगीकर्ताले विभिन्न समस्याहरू भोगिरहेको अवस्थालाई न्यूनिकरण गर्न वा हटाउन निम्न पक्षहरूमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । जुन पक्षहरू प्रभावकारी तालिम, पर्याप्त शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था, भौतिक सुविधाको व्यवस्था, निरन्तर निरीक्षण, अनुगमन र पृष्ठपोषणको व्यवस्था, सहयोगीकर्ताहरूको सेवा सुविधामा वृद्धि र पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभूति, पाठ्यक्रम सुधार आदि रहेका छन् ।

५.३. सुझाव :

यस अध्ययनको क्रममा विभिन्न चरणहरूमा प्राप्त भएका सुचनाहरूको व्याख्या र विश्लेषण गर्दा निम्न सुझावहरू दिन सकिन्छ :-

- क) नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय र यस मातहतका विभिन्न निकायहरू, शैक्षिक क्षेत्रसंग प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित रहेका विभिन्न सरकारी र गैरसरकारी संघसंस्था आदिले बालविकास केन्द्रका सम्बन्धमा नीति र कार्यक्रमहरू लिई देशभरी एउटै किसिमको बालविकास कक्षा संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ख) सहयोगीकर्ताको पेशागत गुणमा अभिवृद्धि गर्न र उनीहरूलाई पेशाप्रति आकर्षित र सन्तुष्ट गर्न साथै पेशागत सुरक्षाको प्रत्याभूति गराउन प्रा.शि.तहको शिक्षक सरहको दरबन्दी र सेवा सुविधा प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ग) सहयोगीकर्ताको पेशा अवलम्बन गर्दा भोग्नुपरेका समस्याहरूको समाधान सम्बन्धमा उनीहरूलाई सेवा सुविधा, तालिम, पर्याप्त शैक्षिक सामग्री, स्व अध्ययन र शैक्षिक निर्देशिका आदिको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- घ) उनीहरूलाई पेशाप्रति सन्तुष्ट, बालबालिकाप्रति उत्तरदायी, पेशामा निरन्तरता आदिका लागि बालविकास केन्द्रहरूमा आवश्यकता अनुसार विहानी र सन्ध्याकालीन समयमा पनि संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०५९), *शिक्षा सेवा प्राविधिक सहायक दर्पण*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६२), *प्राथमिक शिक्षक दिग्दर्शन*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६८), *प्राथमिक शिक्षक दिग्दर्शन*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी र पौडेल, विष्णुप्रसाद र आनन्द (२०६८), *शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), *शिक्षा सेवा प्राविधिक सहायक परिक्षा दिग्दर्शन*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), *माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०७०), *शिक्षा सेवा प्राविधिक सहायक दर्पण*, काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- कट्टेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६७), *बाल विकास केन्द्रमा सहयोगीकर्तादक्षता र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, काठमाण्डौ ।
- खनाल, तुलसीराम (२०६५), *प्रारम्भिक बाल विकास र पाठ्यक्रम कार्यान्वयन*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, काठमाण्डौ ।
- खनाल, पेशल (२०६६), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति*, कीर्तिपुर : सनलाइट पब्लिकेसन ।
- जोशी, राधाकृष्ण (२०५४), *प्रारम्भिक बाल शिक्षा*, काठमाण्डौ : युनियन प्रेस प्रा.लि. ।
- ढुङ्गाना, गंगाराम (२०६३), *बाल विकास केन्द्रले वर्तमान अवस्था*, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, काठमाण्डौ ।
- पोखरेल, मोहनमणी (२०६५), *आधारभूत पूर्व बाल्यावस्थाको विकास*, काठमाण्डौ : बृहस्पति पुस्तक प्रकाशन ।
- भट्ट, प्रेमराज (२०७०), *प्रारम्भिक बालविकास पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको स्थिति*, स्नातकोत्तर सोधपत्र, कृतिपुर, शिक्षा शास्त्र संकाय, पाठ्यक्रम तथा मुल्याङ्कन विभाग ।
- मल्ल, कोमलवदन र साथीहरु (२०५४), *प्रारम्भिक बाल्यावस्था विकासको सिद्धान्त*, कीर्तिपुर : डीनको कार्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, त्रि.वि. ।
- वृहत शब्दकोष (२०६८) काठमाण्डौ : आशिष बुक हाउस
- मल्ल, कोमलवदन र साथीहरु (२०६३), *प्रारम्भिक बाल्यावस्था विकासको सिद्धान्त*, कीर्तिपुर : डीनको कार्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, त्रि.वि. ।

युनेस्को (२००३), *नेपालमा प्रारम्भिक बालनीति पुनरावलोकन* : अध्ययन प्रतिवेदन, काठमाण्डौं ।

राष्ट्रिय शिक्षा आयोग. शि. आ. प्रतिवेदन (२०४९), काठमाण्डौं, मकालु प्रकाशन गृह ।

शर्मा एण्ड शर्मा (२०६१), *कक्षाकोठामा मनोविज्ञान*, काठमाण्डौं : एम.के.पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स

शर्मा, गोपीनाथ (२०६८), *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग-१*, मकालु प्रकाशन गृह ।

शिक्षा विभाग (२०५९), *नेपालमा प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धि रणनीतिक पत्र*, सानोठिमी भक्तपुर नेपाल सरकार,
शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, प्रारम्भिक बाल विकास शाखा युनेस्कोको सहयोगमा ।

शिक्षा विभाग (२०६३), *बाल विकास क्यालेण्डर*, सानोठिमी, भक्तपुर : प्रारम्भिक बाल विकास शाखा

शिक्षा विभाग (२०६८), *बाल विकास आधारभूत तालिम पुस्तिका*, सानोठिमी, भक्तपुर नेपाल सरकार, शिक्षा तथा खेलकुद
मन्त्रालय, शिक्षा विभाग, प्रारम्भिक बाल विकास शाखा ।

शिक्षक मासिक, मासिक भदौ अंक-२०६८

सापकोटा, रमाकान्त (२०६०), *प्रारम्भिक बाल शिक्षा सिद्धान्त र प्रयोग एक विश्लेषणात्मक अध्ययन*, स्नातकोत्तर शोधपत्र,
कीर्तिपुर, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग ।

श्रेष्ठ, प्रकाशमान (२०६४), *नेपालमा पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन*, काठमाण्डौं, भूँडीपुराण प्रकाशन ।

Flash Report (2068), *Ministry of Education and Sports*, Department of Education, Sanothimi,
Bhaktapur.

DOE (2007), *School Level Educational Statistics of Nepal (2006-2007)*. Bhaktapur Department of
Education.

Aggrawal, J.C. (1992), *Methods and Materials of Nursery of Pre-primary Education*, Delhi :
Doabas House, India.

अनुसुचि - १

प्र.अ.को लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

प्र.अ.को नाम :

शैक्षिक योग्यता :

सेवा अवधि :

- १) तपाईंको विद्यालयमा कहिलेदेखि बाल विकास केन्द्रमा कक्षाहरु सञ्चालन भएको थियो ?
- २) तपाईंको विद्यालयमा कार्यरत सहयोगीकर्ताको शैक्षिक योग्यता कति छ ?
- ३) सहयोगीकर्ताले तालिम लिएको छ कि छैन ? छ भने कस्तो तालिम कति अवधिको लिएको छ ?
- ४) सहयोगीकर्ताको विद्यालयमा उपस्थित नियमित छ वा छैन ? छैन भने किन ?
- ५) तपाईंले सहयोगीकर्ताको कक्षा अवलोकन गर्नु भएको छ कि छैन ? यदि छ भने हप्ता/महिनाको कति पटक गर्नुभएको छ ?
- ६) सहयोगीकर्ताले बालबच्चाप्रति कस्तो व्यवहार र कतिको उत्तरदायी देखिन्छ ?
- ७) सहयोगीकर्ताकतिको मेहेनती पाउनु भएको छ ?
- ८) कक्षा शिक्षणमा सहयोगीकर्ताले विषयवस्तु शिक्षण गर्दा कुन विधि प्रयोग गरी कसरी प्रस्तुत गरेको पाउनु भएको छ ?
- ९) सहयोगीकर्ताले शिक्षण सीप र शिक्षण विधिको प्रयोग के कति मात्रामा प्रयोग गरेको पाउनु भएको छ ?
- १०) सहयोगीकर्ताले कक्षा शिक्षणमाशैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेको पाउनु भएको छ कि छैन ? यदि छ भने कस्तो खालको पाउनु भयो ?
- ११) सहयोगीकर्ताको रुचि र क्षमता अनुसार कक्षा शिक्षण गरेका छन् कि छैनन् ?
- १२) तपाईंको बालविकास केन्द्रमा मूल्याङ्कन प्रक्रिया कस्तो छ ?

अनुसुचि - २

सहयोगीकर्ताको लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

- १) तपाईंले यो पेशा अवलम्बन गरेको कति वर्ष भयो ?
- २) तपाईं यो क्षेत्रमा किन प्रवेश गर्नुभएको हो ?
- ३) तपाईंले सम्बन्धित निकायबाट विभिन्न किसिमको तालिम तथा सेमिनारहरुमा सहभागी हुनुभएको छ ?
- ४) यस पेशाले तपाईंले आफ्नो घरपरिवार धान्न सक्नु भएको छ कि छैन ?
- ५) यो पेशाबाट तपाईं संतुष्ट हुनुहुन्छ कि हुनुहुन्न ? हुनुहुन्छ भने किन र हुनुहुन्न भने किन ?
- ६) स्वअध्ययन सामाग्री उपलब्धता के कस्तो छ ?
- ७) शिक्षक निर्देशिका श्रोत सामाग्रीको उपलब्धता कस्तो छ ?
- ८) तपाईंले शिक्षणको क्रममा शिक्षण सामाग्रीको पर्याप्त प्रयोग गर्न पाउनु भएको छ कि छैन ? छैन भने किन ?
- ९) शैक्षिक सामाग्री पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध छन् या छैनन् ?
- १०) शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग र निर्माणमा के कस्ता समस्याहरु भोग्नु भएको छ ?
- ११) प्र.अ., श्रोत व्यक्ति, व्यवस्थापन समिति र स्थानीय समाजबाट के कस्ता सहयोगहरु पाउनु भएको छ ?
- १२) यस पेशा अवलम्बन गरिसकेपछि तपाईंले अन्य क्षेत्रहरुमा काम गर्ने कतिको समय पाउनु भएको छ ?
- १३) बालबालिकालाई कसरी क्रियाशिल पार्ने गर्नुभएको छ ?
- १४) तपाईंलाई कक्षा छलफलमा विद्यार्थीको उपलब्धी कसरी मापन गर्ने गर्नुभएको छ ?
- १५) तपाईंले पाउने पारिश्रमिकबाट कतिको सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?

अनुसुचि - ३

बालबालिकाहरुको लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

- १) तिमिलार्ई विद्यालयमा जान मन लाग्छ कि लाग्दैंछ ?
- २) तिमि नियमित विद्यालय जान्छौ ?
- ३) तिमि किन विद्यालय गएका छौ ?
- ४) तिमिलार्ई विद्यालयमा कतिबेला नराम्रो महशुस हुन्छ ?
- ५) तिम्रो शिक्षक विद्यालयमा नियमित आउनुहुन्छ ?
- ६) तिमिलार्ई शिक्षकले कस्तो व्यवहार गर्नुहुन्छ ?
- ७) तिमिलार्ई शिक्षकदेखि डर लाग्छ कि लाग्दैन ?
- ८) तिमिलार्ई शिक्षकले शिक्षण गर्दा तिम्रो रुचि अनुसार शिक्षण गर्नुहुन्छ कि हुँदैन ?
- ९) तिमिलार्ई शिक्षकले शिक्षण गर्दा विभिन्न सामग्रीहरुको प्रयोग गर्नुहुन्छ कि हुन्न ?
- १०) तिमिलार्ई शिक्षकले पढनको लागि उत्प्रेरित गर्न पुरस्कारहरु दिने गर्नुभएको छ कि छैन ? दिनु भएको छ भने के कस्ता पुरस्कारहरु दिनु भएको छ ?
- ११) व्यक्तिगत सरसफार्ई सम्बन्धी जानकारी कति पाउने गरेका छौ ?

अनुसुचि - ४

श्रोत व्यक्तिको लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

श्रोत व्यक्तिको नाम :

शैक्षिक योग्यता :

सेवा अवधि :

- १) तपाईंले श्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्य गरेको कति वर्ष भयो ?
- २) तपाईंले आफ्नो क्षेत्रका बाल विकास केन्द्रहरूमा महिनामा कति पटक अनुगमन गर्न जानुहुन्छ ?
- ३) सहयोगीकर्ताकतिको नियमित भएको पाउनु भएको छ ?
- ४) सहयोगीकर्ताले कक्षा शिक्षण गर्दा कक्षा व्यवस्थापन स्थिति कस्तो पाउनु भएको छ ?
- ५) तपाईंले बाल विकास केन्द्रमा अध्यापन गरिरहेका सहयोगीकर्ताको विषयवस्तुप्रतिको ज्ञान कस्तो पाउनु भएको छ ?
- ६) सहयोगीकर्ताले कक्षा शिक्षण गर्दा कुन विधिको प्रयोग गरेको पाउनु भएको छ ?
- ७) सहयोगीकर्तालाई कक्षा शिक्षण गर्दा शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग के कसरी गरेको पाउनु भएको छ ?
- ८) सहयोगीकर्ताले कक्षा शिक्षण गर्दा उपयुक्त विधि प्रयोग गरेको पाउनु भएको छ कि छैन ?
- ९) सहयोगीकर्ताविषयवस्तुप्रति कतिको जिज्ञासु र अध्ययनशील भएको पाउनु भएको छ ?
- १०) सहयोगीकर्ताबालबालिकाहरूप्रति कतिको उत्तरदायी भएको पाउनु भएको छ ?
- ११) सहयोगीकर्तालाई कति पटक कस्तो तालिम उपलब्ध गराउनु भएको छ ?
- १२) के सहयोगकर्तासंग उनीहरूले पाउने पारिश्रमिक सम्बन्धी जिज्ञासा राख्ने गर्नुभएको छ ?

अनुसुचि - ५

कक्षा अवलोकन फाराम

सहयोगीकर्ताको नाम :

विषय :

शैक्षिक योग्यता :

पाठ :

तालिम :

घण्टी :

शिक्षण अनुभव :

मिति :

क्र.सं.	पेशागत गुणहरु	उत्तम	मध्यम	न्यून
१	विषयवस्तुको उच्च ज्ञान			
२	बाल मनोविज्ञानको ज्ञान			
३	शिक्षण पद्धतिको ज्ञान			
४	शिक्षण सीप			
५	शैक्षणिक सामग्रीको प्रयोग			
६	उत्तरदायित्वको बोध			
७	जिज्ञासु र अध्ययनशील			
८	असल नेतृत्व			
९	शिक्षकको व्यक्तिगत सरसफाईको अवस्था			
१०	विद्यार्थीसंगको सम्बन्ध र मिलनसारिता			

अनुसुचि - ६

छनौटमा परेका सहयोगीकर्ताको नामावली

क्र.सं.	सहयोगीकर्ताको नाम	योग्यता	तालिम
१	प्रमिला सिंह	एस.एल.सी.	२ हप्ते
२	कुसुम भा	१२ उत्तीर्ण	२ हप्ते
३	सिता लामा	एस.एल.सी.	२ हप्ते
४	रम्भा नायक	एस.एल.सी.	२ हप्ते
५	आशा नायक	एस.एल.सी.	२ हप्ते
६	शारदा श्रेष्ठ	एस.एल.सी.	२ हप्ते

अनुसुचि - ७

छन्नौटमा परेका बालविकास केन्द्रको नामावली

क्र.सं.	बालविकास केन्द्रको नाम	ठेगाना
१	ज्ञानकुञ्ज बालविकास केन्द्र	असनपुर - ३, सिरहा ।
२	लालीगुराँस बालविकास केन्द्र	असनपुर - ९, सिरहा ।
३	सूर्य बालविकास केन्द्र	लालपुर - ६, सिरहा ।
४	कोपिला बालविकास केन्द्र	लालपुर - ३, सिरहा ।
५	नवदुर्गा बालविकास केन्द्र	चन्द्रलालपुर - ९, सिरहा ।
६	सरस्वती बालविकास केन्द्र	चन्द्रलालपुर - २, सिरहा ।

अनुसुचि - ८

छनौटमा परेका स्रोत व्यक्तिको नामावली

क्र.सं.	स्रोतव्यक्तिको नाम	कार्यरत स्रोत कार्यालय
१	भोगेन्द्र प्रसाद यादव	चन्द्रलालपुर स्रोत केन्द्र, सिरहा

अनुसुचि - ९

छनौटमा परेका प्र.अ.हरुको नामावली

क्र.सं.	प्र.अ.को नाम	कार्यरत विद्यालय	योग्यता
१	देवेन्द्र प्रसाद सिंह	श्री कविर प्रा.वि. असनपुर	आइ.ए.
२	मो.जमाल अहमद	श्री ज.उ.मा.वि.असनपुर, गोलबजार	वि.एड., एम.ए.
३	शिवराम ठाकुर	श्री जनसमुह प्रा.वि.गुरुधाम, लालपुर	आइ.ए.
४	राजेश पुर्वे	श्री ज.नि.मा.वि. गुरुधाम, लालपुर	वि.ए.
५	रामदेव मण्डल	श्री ज.नि.मा.वि.भाइजीटोल, चन्द्रलालपुर	वि.एड.
६	योगेन्द्र प्र.यादव	श्री ज.उ.मा.वि.चन्द्रलालपुर	एम.फिल.

अनुसुचि - १०

छनौटमा परेका बालबालिकाहरुको नामावली

क्र.सं.	बालबालिकाहरुको नाम	ठेगाना
१	काजल कुमारी मण्डल	असनपुर-३, सिरहा
२	प्रिती कुमारी महतो	असनपुर-३, सिरहा
३	शिवनाथ ठाकुर	असनपुर-३, सिरहा
४	सुरज कुमार मुखिया	असनपुर-९, सिरहा
५	श्रृजना कुमारी यादव	असनपुर-९, सिरहा
६	रविन्द्र कुमार महतो	असनपुर-९, सिरहा
७	विवेक बेलदार	लालपुर-६, सिरहा
८	कृष्णा साह	लालपुर-६, सिरहा
९	लक्ष्मी ठाकुर	लालपुर-६, सिरहा
१०	ललिता कुमारी पुर्वे	लालपुर-३, सिरहा
११	अञ्जली यादव	लालपुर-३, सिरहा
१२	अर्जुन यादव	लालपुर-३, सिरहा
१३	विभा उरावँ	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१४	वर्षा महतो	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१५	राजन मण्डल	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१६	सन्तो खालुन	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा
१७	कृष्णा श्रेष्ठ	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा
१८	कल्पणा राम	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा

अनुसुचि - ११

छनौटमा परेका अभिभावकहरुको नामावली

क्र.सं.	अभिभावकहरुको नाम	ठेगाना
१	राम भरोस मण्डल	असनपुर-३, सिरहा
२	एकवाल महतो	असनपुर-३, सिरहा
३	शिव कुमार ठाकुर	असनपुर-३, सिरहा
४	राजलाल मुखिया	असनपुर-९, सिरहा
५	शुभलाल यादव	असनपुर-९, सिरहा
६	राम दयाल महतो	असनपुर-९, सिरहा
७	भरोसी बेल्दार	लालपुर-६, सिरहा
८	शिवनाथ साह	लालपुर-६, सिरहा
९	नारायण ठाकुर	लालपुर-६, सिरहा
१०	कमलेश पुर्वे	लालपुर-३, सिरहा
११	धियानी यादव	लालपुर-३, सिरहा
१२	रामबली यादव	लालपुर-३, सिरहा
१३	चन्द्र उरावँ	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१४	राजु महतो	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१५	बिनोद मण्डल	चन्द्रलालपुर-९, सिरहा
१६	सदिक मियाँ	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा
१७	हरेराम श्रेष्ठ	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा
१८	भिखारी राम	चन्द्रलालपुर-२, सिरहा

अनुसुचि - १२

व्यक्तिगत विवरण

नाम :	अनिल कुमार साह
बुवाको नाम :	रामलखन साह
आमाको नाम :	रामपरी साह
जन्ममिति :	२०४१।०८।१५
ठेगाना :	जिल्ला सिरहा, गा.वि.स.बेतौना, वार्ड नं. ७
लिङ्ग :	पुरुष
धर्म :	हिन्दु
वैवाहिक स्थिति :	विवाहित
नागरिक :	नेपाली
पेशा :	शिक्षण
पद :	सहायक शिक्षक
तह :	माध्यमिक
कार्यरत विद्यालय :	श्री ज.उ.मा.वि.चन्द्रलालपुर-१, सिरहा
सम्पर्क नं. :	९८४२८४०१२८ / ९८०७७५४२२२

शैक्षिक योग्यता :

क्र.सं.	तह	संस्थाको नाम	श्रेणी	उत्तीर्ण वर्ष
१	एस.एल.सी.	श्री ज.उ.मा.वि.असनपुर, गोलबजार	दोश्रो	२०५७
२	आइ.एड.	श्री ज.उ.मा.वि.असनपुर, गोलबजार	दोश्रो	२०६०
३	बि.एड.	श्री सू.स.मौ.या.ब. क्याम्पस सिरहा	दोश्रो	२०६४